

Roland Barthes

Den gamle retorik

Håndbog

Det følgende er en gennemskrivning af noter fra et seminar afholdt på École Pratique des Hautes Études 1964-65. Seminarets udgangspunkt – eller horisont – var, som altid, den moderne tekst, dvs.: den tekst der ikke findes endnu. Én måde at nærme sig denne nye tekst på kunne være at undersøge hvorfra, og i modsætning til hvad, den forsøger at finde sig selv, altså at konfrontere skriftens nye semiotik med det litterære sprogs gamle praksis, dén der i århundreder blev kaldt Retorik. Deraf ideen om et seminar om den gamle Retorik: gammel vil ikke sige at der i dag skulle findes en ny Retorik; gammel retorik står snarere i modsætning til dette ny som måske endnu ikke er fuldbyrdet: verden er forbløffende fuld af gammel Retorik.

Disse arbejdsnotater ville aldrig være blevet udgivet, hvis der fandtes en bog, en manual, en eller anden huskeliste som gav en kronologisk og systematisk oversigt over den antikke og klassiske Retorik. Uheldigvis findes der, så vidt jeg ved, ikke noget i den retning (i hvert fald ikke på fransk). Jeg har derfor været nødt til selv at opbygge denne viden, og det er resultatet af denne personlige propædeutik der her fremlægges: her er den oversigt jeg skulle have ønsket forelå fiks og færdig, da jeg begyndte at fundere over Retorikkens død. Dvs. et elementært system af informationer, en første indøvning af et vist antal begreber og klassifikationer, ikke andet – hvilket ikke betyder at jeg ikke temmelig ofte i løbet af dette arbejde er blevet grebet af beundring og begejstring over dette gamle retoriske system, over dets kraft og subtilitet, over hvor moderne mange af dets læresætninger er.

Desværre kan jeg (af praktiske grunde) ikke længere verificere henvisningerne i denne lærde tekst: jeg har delvist måttet skrive håndbogen efter hukommelsen. Min undskyldning er, at det drejer sig om temmelig banal viden: Vel er Retorikken ikke særlig kendt, men man behøver ikke være lærd for at lære den at kende; enhver vil med andre ord let kunne finde frem til de bibliografiske referencer som mangler. Det som her er samlet (af og til måske endda i form af ufrivillige citater) stammer i det store og hele fra: 1. nogle retorikafhandlinger fra Antikken og Klassicismen, 2. de videnskabelige introduktioner til bindene i Guillaume Budé-serien, 3. to grundbøger, nemlig Curtius' og

Baldwins, 4. nogle specialartikler, især hvad angår middelalderen, 5. nogle håndbøger, bl.a. *Dictionnaire de Rhétorique af Morier, Histoire de la langue française af F. Brunot, og R. Brays La formation de la doctrine classique en France*, 6. ufuldstændige og tilfældige læsninger i beslægtede stofområder (Kojève, Jaeger).¹

0.1 DE RETORISKE PRAKSISSE

Den retorik det kommer til at dreje sig om her, er det metasprog (hvis objektsprog var »diskursen«) som herskede i Vesten fra det femte århundrede f.Kr. til det nittende århundrede e.Kr. Vi vil ikke beskæftige os med erfaringerne fra fjernere lande (Indien, Islam), og for selve Vestens vedkommende vil vi holde os til Athen, Rom og Frankrig. Dette metasprog (denne diskurs om diskursen) omfattede forskellige praksisser som blev beskrevet samtidigt eller efter hinanden, alt afhængigt af »Retorikkens« forskellige epoker:

1. En *teknik*, dvs. en »kunst«, i ordets klassiske betydning: overtalelsens kunst, en samling regler, opskrifter på hvordan man overbeviser en tales tilhører (og, senere, et værks læsere), også selv om det man skal overbevise dem om er »forkert«.

2. En *lære*: den retoriske kunst, som først blev formidlet personligt (en retor og hans disciple, hans klienter), blev hurtigt optaget i undervisningsinstitutionerne; i skolerne udgjorde den grundstammen i det man i dag ville kalde gymnasium og højere uddannelse; den blev omformet til eksamensstof (øvelser, lektier, prøver).

3. En *videnskab*, eller i hvert fald en proto-videnskab, dvs.: *a*) et selvstændigt undersøgelsesområde som afgrænser visse homogene fænomener, nemlig de sproglige »effekter«; *b*) en klassificering af disse fænomener (hvis mest kendte resultat er listen over de retoriske »figurer«); *c*) en »operation« i hjelm-slev'sk forstand, dvs. et metasprog, samlingen af retorikafhandlinger, hvis stof – eller indhold – er et objektsprog (det argumentative sprog og det »figure-rede« sprog).

4. En *moral*: retorikken er et system af »regler« og, som sådant, gennemsyret af dette ords tvetydighed: den er på én gang en opskriftsamling, beregnet til praktiske formål, og en Kodeks, en samling moralforskrifter hvis rolle det er at overvåge (dvs. tillade og begrænse) det passionerede sprogs »afvigelser«.

5. En *social praksis*: Retorikken er et privilegium (fordi man må betale for at erhverve den), en teknik hvormed de herskende klasser sikrer sig *ejendomsretten til sproget*. Eftersom sprog er magt, fastsatte man selektive regler for hvem der skulle have del i denne magt ved at gøre den til pseudo-videnskab,

lukke den for »dem der ikke kan tale«, gøre oplæringen dyr: retorikken som opstod for 2500 år siden i forbindelse med juridiske tvister om ejendomsret, udtømmes og dør i skolernes »retorik«-klasser, den borgerlige kulturs indvielsesritual.

6. En *ludisk praksis*. Eftersom alle disse praksisser dannede et frygtindgydende institutionelt system (et »repressivt« system, som man siger i dag), er det ikke så underligt at retorikken blev gjort til grin, at der udviklede sig en »sort« retorik (mistanker, foragt, ironier): lege, parodier, erotiske eller obscøne allusioner,² skolevitser, en hel studentikos praksis (som for øvrigt endnu ikke er udforsket og konstitueret som kulturel kode).

0.2 DET RETORISKE IMPERIUM

Alle disse praksisser vidner om retorikkens omfang – og alligevel er retorikken aldrig blevet ordentligt sammenfattet, aldrig blevet fortolket historisk. Det skyldes måske (bortset fra det tabu der hviler over sproget) at retorikken, i kraft af sine dimensioner, i kraft af sin varighed, sprænger selve rammerne for historisk videnskab og refleksion og nærmest stiller spørgsmålstejn ved historien selv, i hvert fald ved historie sådan som vi plejer at forstå den, håndtere den, og at retorikken, dette veritable imperium, som er mere omfattende og mere sejlivet end noget politisk imperium, tvinger os til at forestille os, hvad man i andre sammenhænge ville have omtalt som monumentalhistorie; videnskabens foragt for retorikken kunne, set fra dette synspunkt, være beslægtet med den almindeligt udbredte vægring ved at anerkende det mangfoldige, det overdeterminerede. Tænk blot på at retorikken – uanset alle systemets interne variationer – har hersket i Vesten i to og et halvt årtusinde, fra Gorgias til Napoleon III; tænk på alt hvad den, urokkelig, uforstyrrelig og nærmest udødelig, har set opstå, glide forbi, forsvinde, uden selv at lade sig bevæge og uden selv at ændres: det athenske demokrati, de ægyptiske kongedømmer, den romerske Republik, det romerske Imperium, folkevandringerne, feudalismen, Renæssancen, monarkiet, Revolutionen; den har fordøjet regimer, religioner, civilisationer; siden Renæssancen har den været døende, men den har brugt tre århundreder på at dø; og alligevel er det ikke sikkert at den faktisk er død. Retorikken er indgangen til, hvad man kunne kalde en over-civilisation, hele det historiske og geografiske Vestens civilisation: den var (sammen med grammatikken som opstod senere) den eneste praksis hvorigennem vores samfund erkendte sproget, erkendte dets suverænitet (*kurosis*, som Gorgias siger) der også, socialt set, var en »seigneurialitet«; den klassificering som retorikken påtvang sproget er det eneste som virkeligt er fælles for alle de indbyrdes for-

skellige epoker op gennem det historiske forløb, som om der, hævet over indholdenes ideologier og over historiens direkte bestemmelser, fandtes en formens ideologi, som om der – hvad Durkheim og Mauss anede, og Lévi-Strauss bekræftede – fandtes en *taxonomisk identitet* for hvert samfund, en socio-logik, i hvis navn det er muligt at definere en anden historie, en anden samfundsmæssighed, uden at annullere dem man finder på andre niveauer.

0.3 REJSEN OG NETVÆRKET

Dette store territorium vil vi nu gennemsnøge (i ordets løse og hastige betydning) på to måder: diakront og systematisk. Der kan naturligvis ikke være tale om at rekonstruere retorikkens historie; vi nøjes med at isolere nogle vigtige momenter, vi gennemløber Retorikkens to tusinde år og standser undervejs ved nogle få stoppesteder der kommer til at fungere som en slags »dage« på vores rejse (disse »dage« kan være af meget forskellig længde). I denne lange diakroni bliver der i alt syv momenter, syv »dage« hvis betydning først og fremmest er af didaktisk karakter. Derefter sammenføjer vi retorenes forskellige klassificeringer og danner ét enkelt netværk, en slags artefakt som sætter os i stand til at anskue den retoriske kunst som en subtilt indrettet maskine, som et »træ« af operationer, et »program« bestemt til at producere diskurs.

A. REJSEN

A.1 RETORIKKENS FØDSEL

A.1.1 *Retorik og ejendom*

Retorikken udspringer (som metasprog) af ejendomstvister. Omkring 485 f. Kr. organiserede de to tyranner Gelon og Hieron deportationer på Sicilien, de flyttede befolkningen og foretog ekspropriationer for at befolke Syrakus og skaffe jordlodder til deres lejesoldater; efter at de var blevet styrtet ved en demokratisk opstand, og man ville vende tilbage til *ante quo*, kom det til utallige retssager, fordi ejendomsforholdene var blevet uigennemskuelige. Disse retssager var af en ny type: store folkejuryer blev indkaldt, og for at overtale dem måtte man være »veltalende«. Denne veltalenhed, som var både demokratisk og demagogisk, både politisk (*deliberativ* som man senere kaldte det) og juridisk, blev hurtigt etableret som undervisningsfag. Den nye disciplinns første lærere var Empedokles fra Agrigent, hans elev Korax fra Syrakus (den første som tog sig betalt for sine forelæsninger) og Tisias. Undervisningen

spredte sig hurtigt til Attika (efter perserkrigene), takket være handelsmænd som førte retssager samtidigt i Syrakus og Athen: allerede fra midten af det femte århundrede er retorikken, til dels, atheniensisk.

A.1.2 En storsyntagmatik

Denne proto-retorik, denne korax'ske retorik, hvad er det for noget? En retorik om syntagmet, diskursen, ikke om enkeltelementer, ikke om figurer. Det er Korax, der inddeler *oratio* i de fem store dele som i århundreder fremover kommer til at udgøre selve den oratoriske tales »grundplan«: 1) indledning, 2) fortælling eller handling (fremstilling af hændelserne), 3) argumentation eller bevis, 4) digression, 5) epilog. Som det fremgår, bevarede denne plan sin grundstruktur, da den blev overført fra retstalen til den lærde afhandling: en introduktion, et afsnit med bevisførelse, en konklusion. Denne første retorik er, kort sagt, en storsyntagmatik.

A.1.3 Den forstillede tale

Det er ganske morsomt at konstatere, at talens kunst oprindeligt var knyttet til ejendomskrav, som om sproget, som genstand for transformation, som betingelse for praksis, blev bestemt, ikke gennem subtil ideologisk formidling (således som det kan have været tilfældet med så mange andre kunstformer), men af den mest rå samfundsmæssighed, således som denne træder frem i jordbesiddelsens fundamentale brutalitet: man begyndte – hos os – at reflektere over sproget for at forsvare sit jordegods. Det var social konflikt der dannede baggrunden for det første udkast til en teori om *forstillet tale* (som er noget andet end fiktiv tale, poeternes tale: dengang var poesi den eneste form for litteratur, prosa opnåede først denne status på et senere tidspunkt).

A.2 GORGAS, ELLER PROSAEN SOM LITTERATUR

Gorgias fra Leontium (i dag Lentini, nord for Syrakus) kom til Athen i 427; han var Thukydids lærer, han er Sokrates' sofistiske modpart i dialogen *Gorgias*.

A.2.1 Prosaens kodificering

Gorgias' rolle (for os) er at have indordnet prosaen under den retoriske kode og dermed at have ophøjet den til lærd diskurs, æstetisk objekt, »suverænt sprog«, »litteraturens« forgænger. Hvordan? Begravelsestalerne (trenodierne), som oprindeligt var på vers, går over til at blive udarbejdet på prosa, statsmændene får ansvaret for dem; de bliver, om ikke skrevet ned (i ordets mo-

derne betydning), så dog memoreret, dvs. i en vis forstand fikseret; på denne måde opstår der en tredje genre (ved siden af den juridiske og den deliberative), nemlig den *epideiktiske*: dette er gennembruddet for den dekorative prosa, for skue-prosaen. I overgangen fra vers til prosa går metrum og musik tabt. Gorgias kræver at man erstatter disse træk med prosaens egen iboende kode (selv om denne kode er lånt fra poesien): ord med samme klang, sætningssymmetri, metaforer, allitterationer, underbygning af antiteser ved hjælp af asso-nanser.

A.2.2 *Begyndelsen til elocutio*

Hvorfor er Gorgias et af stoppestederne på vores rejse? I en fuldt udfoldet retorik (Quintilians f.eks.) er der, groft sagt, to poler: en syntagmatisk pol: det er organiseringen af diskursens dele, *taxis* eller *dispositio*; og en paradigmatiske pol: det er de retoriske »figurer«, *lexis* eller *elocutio*. Som vi så, lancerede Korax en rent syntagmatisk retorik. Ved at kræve at man bearbejder »figurerne« giver Gorgias retorikken et paradigmatiske perspektiv: han åbner prosaen mod retorikken, og retorikken mod »stilistikken«.

A.3 PLATON

De af Platons dialoger som direkte handler om Retorik er: *Gorgias* og *Phaidros*.

A.3.1 *De to retorikker*

Platon beskæftiger sig med to slags retorik, den ene er dårlig, den anden god. I. Den faktiske retorik er *logografi*, en aktivitet som består i at skrive taler, en hvilken som helst slags taler (det drejer sig ikke længere kun om juridisk retorik; begrebsudvidelsen er vigtig); målet er sandsynlighed, illusion; dette er retorernes, skolernes, Gorgias', Sofisternes retorik. II. Den sande retorik, det er den filosofiske retorik, eller endog den dialektiske retorik; dens mål er sandhed; Platon kalder den for *psychagogi* (sjælenes opdragelse gennem tale). – Modsætningen mellem god og dårlig retorik, mellem platonisk og sofistisk retorik, er en del af et større paradigme: på den ene side smiger, servilitet, falskhed; på den anden side strengthed, afvisning af enhver form for imødekommenhed; på den ene side empirierne og rutinerne, på den anden kunsterne: lystens teknikker er foragtelige forfalskninger af det Godes kunster: retorik er en forfalskning af retsplejen, sofistisk en forfalskning af lovgivningen, koge-kunst en forfalskning af lægevidenskaben, påklædning en forfalskning af gym-

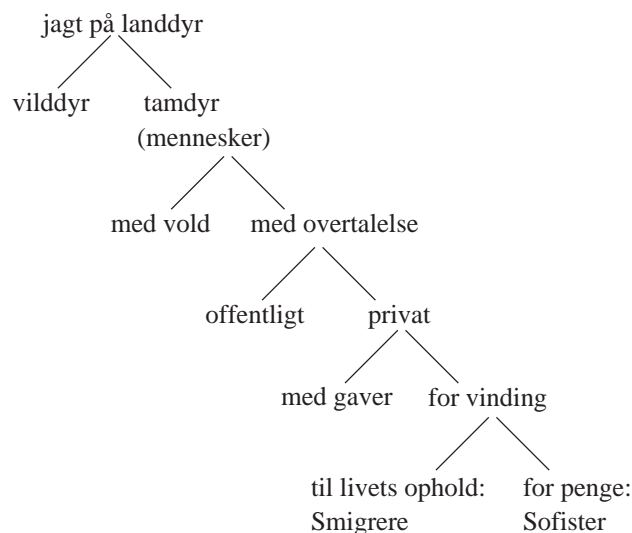
nastikken: retorikken (logografernes, retorerne, sofisternes retorik) er med andre ord ikke en kunst.

A.3.2 Den erotiserede retorik

Den sande retorik er en psychagogi; den forudsætter total, upartisk, almen viden (dette bliver senere et *topos* hos Cicero og Quintilian, men her udvandes begrebet: der kræves bare »almendannelse« af taleren). Målet med denne »synoptiske« viden er at opnå overensstemmelse eller interaktion mellem sjælens og talens former. Den platoniske retorik afviser skriften og stræber efter den personlige samtale, *adhominatio*; talens grundlæggende modus er dialogen mellem en lærer og en elev forenet i inspireret kærlighed. *At tænke i fællesskab* kunne være dialektikkens motto. Retorikken er en kærlighedsdialog.

A.3.3 Opdelingen, mærket

Dialektikerne (de der lever denne erotiserede retorik) har to, indbyrdes forbundne, fremgangsmåder: på den ene side en samlende bevægelse, en opstigning mod en sidste, ikke-betinget term (Sokrates sætter Lysias til vægs i *Phaidros* ved at definere kærligheden i dens totalitet); på den anden side en nedadgående bevægelse, en opdeling af helheden ud fra dens naturlige artikulationer, dens former, indtil man når frem til en udelelig form. Denne »nedstigning« foregår trinvis: på hver etape, på hvert trin, er der to termer til rådighed; man må vælge den ene frem for den anden for at kunne genoptage nedstigningen og nå frem til en ny binaritet, hvorfra man så igen går videre; eksempelvis defineres en sofist på denne fremadskridende måde:

Denne opdelende retorik – som står i modsætning til Aristoteles' syllogistiske retorik – minder meget om et kybernetisk, digitalt program: hvert valg bestemmer det efterfølgende alternativ; eller tænk på sprogets paradigmatiske struktur, hvor binariteterne omfatter en mærket og en umærket term: hos Platon er det den mærkede term, der sætter det binære spil i gang igen. Men hvor kommer mærket fra? Her møder vi igen Platons erotiserede retorik: i den platoniske dialog er det *modpartens* (elevens) *samtykke*, som garanterer mærket. Platons retorik forudsætter, at der er to samtalepartnere, og at den ene samtykker: dette er bevægelsens betingelse. Alle de små udtryk for enighed vi møder i Platons dialoger, og hvis tåbelighed og åbenlyse banalitet vi ofte ler ad (hvis de da ikke keder os), er altså i virkeligheden strukturelle »mærker«, retoriske handlinger.

A.4 DEN ARISTOTELISKE RETORIK

A.4.1 Retorik og Poetik

Er ikke al retorik aristotelisk (bortset fra Platons)? Jovist: alle de didaktiske elementer der indgår i de klassiske håndbøger, stammer fra Aristoteles. Men et system defineres ikke udelukkende på grundlag af dets egne elementer, det defineres også, og især, ud fra de modsætninger det indgår i. Aristoteles skrev to afhandlinger, som drejer sig om diskursive forhold, og disse to afhandlinger er indbyrdes forskellige: *Techne rhetorike* handler om hverdagens kommunikation, om kunsten at tale offentligt; *Techne poietike* handler om kunsten at fremkalde det imaginære; i det første tilfælde drejer det sig om at styre talens bevægelse fra idé til idé; i det andet tilfælde om at styre værkets bevægelse fra billede til billede: dette er, for Aristoteles, to forskellige fremgangsmåder, to selvstændige »*technai*«; og det er i virkeligheden modsætningen mellem disse to systemer, det ene retorisk, det andet poetisk, som definerer den aristoteliske retorik. Alle forfattere som kan acceptere denne modsætning, sorterer under den aristoteliske retorik; det er en retorik som ophører, når modsætningen neutraliseres, når Retorik og Poetik smelter sammen, når retorikken bliver en poetisk (»kreativ«) *techne*: dette sker på Augustus' tid (med Ovid, Horats) og noget senere (Plutarch, Tacitus) – omend Quintilian fortsat praktiserer aristotelisk retorik. Retorikkens og Poetikens fusion stadfæstes i middelalderens sprogbrug, hvor de poetiske kunster er retoriske kunster, hvor de store retori-kere er digtere. Denne fusion er af afgørende betydning, for med den opstår selve begrebet om litteratur: i den aristoteliske retorik ligger hovedvægten på ræsonnementerne; *elocutio* (eller afdelingen for figurer) er kun en del af denne retorik (en ubetydelig del hos Aristoteles selv); senere bliver det omvendt: re-

torik drejer sig ikke længere om »bevisførelsens« problemer, men om komposition og stil: litteratur (skriveakten i sin helhed) defineres som det *velskrevne*. Derfor må vi markere en etape på vores rejse under fællesbetegnelsen aristotelisk retorik, en etape som omfatter alle de retorikker der går forud for den poetiske totalisering. Den aristoteliske retoriks teori har vi fra Aristoteles selv, dens praksis stammer fra Cicero, pædagogikken fra Quintilian og dens forvandling (ved generalisering) fra Dionysios af Halicarnassos, Plutarch og den anonyme forfatter til afhandlingen *Om det Sublime*.

A.4.2 Aristoteles' Retorik

Aristoteles definerer retorikken som »kunsten at udvinde den rette mængde overtalelse af et givet emne«, eller som »evnen til at udtænke hvilke overtalelsesmidler der er til rådighed i hver enkelt sag«. Hvad der måske er vigtigere end disse definitioner, er det forhold, at retorikken er en *techne* (den er ikke en empirisk praksis), det vil sige: *et middel til at fremstille den slags ting som lige så godt kunne være som ikke være*, den slags ting hvis årsag er den der skaber tingen, ikke tingen selv: der findes ingen *techne* for de naturlige eller de nødvendige ting: en tale er altså ingen af delene. – Aristoteles opfatter talen (*oratio*) som en meddelelse og inddeler den efter informatikkens mønster. Bog I i *Retorikken* er bogen om afsenderen af meddelelsen, bogen om taleren: den handler først og fremmest om, hvordan argumenterne udtænkes, i det omfang de afhænger af taleren, og om hvordan han tilpasser sig publikum ved at vælge en af de tre anerkendte talegenrer (den juridiske, den deliberative, den epideiktiske). Bog II er bogen om meddelelsens modtager, bogen om publikum: her behandles følelserne (passionerne), og endnu en gang argumenterne, men nu ud fra hvordan de *modtages* (og ikke, som tidligere, hvordan de *udtænkes*). Bog III er bogen om meddelelsen selv: her behandles *lexis* eller *elocutio*, dvs. »figurerne«, og *taxis* eller *dispositio*, dvs. organiseringen af talens dele.

A.4.3 Det sandsynlige

Aristoteles' Retorik er frem for alt en retorik om bevisførelse, om at ræsonnere, om den omtrentlige syllogisme (enthymemet); det er en logik som med vilje er forenklet, tilpasset »publikums« niveau, dvs. sund fornuft, den herskende mening. Overført på litterære frembringelser (hvad der ikke var dens oprindelige område) ville den være en publikumsæstetik snarere end en værkæstetik. Det er derfor den, *mutatis mutandis* og under iagttagelse af alle nødvendige (historiske) forbehold, ville passe så glimrende til vor tids massekultur og dens produkter, hvor jo netop den aristoteliske »sandsynlighed« hersker, dvs. »hvad folk tror er muligt«. Hvor mange film, føljetoner, kommercielle reportager kunne ikke bruge denne aristoteliske regel som motto: »*Hellere en*

sandsynlig umulighed end en mulig usandsynlighed«: hellere fortælle publikum hvad de tror er muligt, også selv om det, videnskabeligt set, er umuligt, end fortælle dem hvad der faktisk er muligt, hvis dette mulige forkastes af den *herskende menings* kollektive censur. Det er selvsagt fristende at sætte denne masseretorik i forbindelse med Aristoteles' politik der, som bekendt, var en politik om den gyldne middelvej, om et afbalanceret demokrati som, med udgangspunkt i middelklassen, skulle påtage sig at reducere modsætningerne mellem rig og fattig, mellem majoritet og minoritet; derfor en retorik baseret på sund fornuft, en retorik som frivilligt underkaster sig publikums »psykologi«.

A.4.4 Ciceros Rhetorica

I det andet århundrede f.Kr. strømmer græske retorer til Rom; der oprettes retorikskoler; de inddeles i klasser efter elevernes alder; man dyrker to øvelser her: *suasoriae*, en slags »overtalende« stiler (især i den deliberative genre) for de mindste børn, og *controversiae* (den juridiske genre) for de lidt ældre. Den ældste latinske afhandling er *Rhetorica ad Herennium*, som snart tilskrives Cornificius, snart Cicero: det gjorde man i det mindste i middelalderen, hvor man ustandseligt kopierede denne manual som, sammen med Ciceros *De inventione*, blev skrivekunstens grundbog. – Cicero er en taler, som taler om talekunsten; deraf en vis pragmatisk bearbejdning af den aristoteliske teori (og dermed, altså, ikke noget egentlig nyt i forhold til denne teori). Ciceros *Rhetorica* omfatter: 1) *Rhetorica ad Herennium* (forudsat at det er ham der har skrevet den) som er en slags *digest* af den aristoteliske retorik; dog betragtes klassificeringen af »spørgsmålene« her som vigtigere end enthymem-teorien: retorikken professionaliseres. Det er også her teorien om de tre stilarter (lav, høj, middel) dukker op. 2) *De inventione oratoria*: dette er et (ufuldstændigt) ungdomsværk, en rent juridisk afhandling som især beskæftiger sig med *epicheirema*, den udfoldede syllogisme hvori én eller begge præmisser efterfølges af deres beviser: dette er det »gode argument«. 3) *De oratore*, et arbejde som står højt i kurs helt frem til det nittende århundrede (»et mesterværk af sund sans«, »den rene og skære fornuft«, »en frodig, ædel tanke«, »den mest originale af alle retoriske afhandlinger«): det er som om Cicero har Platon i tankerne, han moraliserer retorikken og fordømmer skolernes retorikundervisning: dette er det dannede menneskes oprør mod specialiseringen; værket har form af en dialog (Crassus, Antonius, Mucius Scaevola, Rufus, Cotta): det definerer taleren (som bør besidde almindelse) og gennemgår Retorikkens traditionelle dele (*Inventio*, *Dispositio*, *Elocutio*). 4) *Brutus*, talekunstens historie i Rom. 5) *Orator*, et idealbillede af Taleren; anden del er mere didaktisk (den bliver senere udførligt kommenteret af Petrus Ramus): her specificeres

teorien om det oratoriske »numerus«, som genoptages af Quintilian. 6) *Topica* er en *digest* af Aristoteles' *Topik*, skrevet efter hukommelsen, i løbet af otte dage, på en båd som bragte Cicero til Grækenland efter Marcus Antonius' magtovertagelse; det mest interessante, for os, er fremstillingen af *quaestio*'s strukturelle netværk (cf. B.1.25 i det følgende). 7) *Partitiones*: en samling spørgsmål og svar i form af en dialog mellem Cicero og hans søn; denne lille håndbog er den tørreste og mindst moraliserende af Ciceros afhandlinger (og, følgelig, den jeg foretrækker): det er en samlet, elementær fremstilling af retorikken, en slags katekismus som på udmærket måde gennemgår hele den retoriske klassificering (dette er netop hvad *partitio* betyder: systematisk inddeling).

A.4.5 Den ciceronianske retorik

Følgende træk er karakteristiske for den ciceronianske retorik: *a*) angsten for »system«; Cicero skylder Aristoteles alt, men afintellektualiserer ham, han kræver, at teoretiseringen skal være gennemsyret af »smag«, »naturlighed«; højdepunktet i denne destrukturering nås med Augustins *Rhetorica sacra* (bog IV i *De Doctrina Christiana*): en kristen taler må nødvendigvis være veltalende, men behøver ikke lære sig bestemte regler: man skal bare være klar (det er en dyd), lægge større vægt på sandhed end på ord og vendinger, etc.: denne retoriske pseudo-naturalisme er fortsat styrende for skolernes opfattelse af hvad stil er; *b*) retorikkens nationalisering: Cicero forsøger at gøre den romersk (dette er hensigten med *Brutus*), *romanitas* dukker op; *c*) den mytiske sammensværgelse mellem professionel empirisme (Cicero er en advokat som er blevet opslugt af det politiske liv) og påkaldelsen af den høje kultur; denne sammensværgelse er bestemt til en strålende fremtid: politikken pyntes med kultur; *d*) stilens opprioritering: den ciceronianske retorik indvarsler udvidelsen af *elocutio*.

A.4.6 Quintilians værk

Der er en vis nydelse ved at læse Quintilian: han er en god lærer, ikke for omstændelig, ikke for moraliserende; som åndstype er han på én gang klassificerende og sensitiv (en kombination som altid forbløffer folk); man kunne give ham den gravskrift, som M. Teste drømte om selv at få: *Transiit classificando*. Han var officiel retor, statsligt udnævnt; hans ry var stort i samtiden, blev noget svækket efter hans død, men voksede så igen fra det fjerde århundrede; Luther foretrækker ham frem for alle andre; Erasmus, Bayle, La Fontaine, Racine, Rollin sætter ham meget højt. *De institutione oratoria* beskriver i tolv bøger talerens uddannelse fra barndommen og fremefter: det er en samlet plan for pædagogisk opdragelse (det er hvad *institutio* betyder). Bog I

handler om den første undervisning (hos grammatikeren, senere hos retoren); bog II definerer retorikken, dens nytte; bøgerne III til VII handler om *Inventio* og *Dispositio*; bøgerne VIII til X om *Elocutio* (bog X giver praktiske råd om »at skrive«); bog XI handler om retorikkens mindre betydningsfulde dele: *Actio* (talens udførelse) og *Memoria*; bog XII beskriver hvilke moralske kvaliteter taleren må besidde og understreger nødvendigheden af almindelse.

A.4.7 Den retoriske skoling

Uddannelsen har tre faser (i dagens Frankrig ville vi sige tre »cycles«): 1. den første sproglæring: ammer, slaver og pædagoger må ikke have talefejl (Chrysippos krævede, at ammerne skulle være oplært i filosofi); forældrene bør være så veluddannede som muligt; man må begynde med græsk, derefter lære at læse og skrive; ikke slå eleverne; 2. hos *grammaticus*'en (ordet omfatter mere end vores »grammatiklærer«: det er, om man vil, en doktor i grammatik); formentlig begynder børnene at gå hos ham fra de er 7 år gamle; de hører forelæsninger om poesi og læser højt (*lectio*); de skriver stil (genfortæller fabler, parafraserer digte, udfolder maximer), de bliver undervist af en skuespiller (livfuld recitation); 3. hos *retor*'en; man må begynde så hurtigt som muligt med retorikken, formentlig i 14-årsalderen, i puberteten; læreren må uophørligt anstrenge sig for at give gode eksempler (men eleverne må ikke rejse sig og klappe); de to vigtigste øvelser er: a) *narrationes*, resuméer og analyser af narrative argumenter og historiske begivenheder, enkle lovtaler, sammenligninger, udfoldelser af *loci communes* (teser), tale efter forlæg (*preformata materia*); b) *declamationes*, eller taler om hypotetiske sager; dette er, om man vil, en øvelse i *fiktiv rationalitet* (med *declamatio* er vi, med andre ord, allerede ganske tæt på det litterære værk). Man ser hvordan denne pædagogik hele tiden *tvinger* talen: den omringes, drives ud af elevens krop, som om der var en medfødt modstand mod at tale, og man derfor behøver en hel teknik, en hel uddannelse for at blive i stand til at bryde tavsheden, og som om denne, endeligt indlærte, endeligt erobrede, tale markerer, at man har en god »objekt-relation« til verden, at man bemestrer verden, de andre, på en god måde.

A.4.8 At skrive

Under behandlingen af troper og figurer (bøgerne VIII til X) etablerer Quintilian en første teori om »at skrive«. Bog X henvender sig til *den som vil skrive*. Hvordan opnår man »velfunderet lethed« (*firma facilitas*), dvs. hvordan besejrer man den medfødte goldhed, rædslen for den hvide side (*facilitas*), og hvordan får man, på den anden side, sagt noget, uden at lade sig rive med af snak, skvalder, orddiarré (*firma*)? Quintilian skitserer en skribentens propæ-

deutik: man må læse og skrive meget, efterligne forbilleder (lave pasticher), hele tiden korrigere, men først når det har »hvilet« lidt, vide hvordan man slutter af. Quintilian bemærker at hånden er langsom, »tanken« og skriften har to forskellige hastigheder (dette er et surrealistisk problem: hvordan opnår man en skrift som er lige så hurtig ... som skriften selv?); men håndens langsomhed er en fordel: man skal ikke diktere, skriften må forblive knyttet ikke til stemmen, men til hånden, til musklerne: man må finde sig til rette med håndens langsomhed: ingen hurtig kladde.

A.4.9 Den generaliserede retorik

Den aristoteliske retoriks sidste fase: opløsning via synkretisme: Retorikken ophører med at stå i modsætning til Poetikken og kommer i stedet til at dække noget mere omfattende, noget vi i dag ville kalde »Litteratur«; retorikken er ikke længere et blot og bart undervisningsfag, den bliver en kunst (i ordets moderne betydning); fra nu af er den på én gang en teori om *at skrive* og en samling litterære former. Man kan beskrive denne overgang i fem punkter: 1. I middelalderen citeres Ovid ofte for at have hævdet, at poesien er beslægtet med talekunsten; dette slægtskab understreges ligeledes af Horats i *Ars Poetica*, hvori der er en del retorisk stof (teorien om *stilarterne*); 2. Dionysios af Halicarnassos, græker, Augustus' samtidige, forkaster i sin *De compositione verborum* den aristoteliske retoriks vigtigste element (enthymematikken) og beskæftiger sig i stedet udelukkende med et nyt moment: sætningsbevægelsen; på denne måde opstår der et selvstændigt begreb om stil: stilen begrundes ikke længere logisk (subjekt før prædikat, substans før akcidens), ordstillingen er variabel, udelukkende styret af rytmiske valører; 3. I Plutarchs *Moralia* findes der et lille skrift »*Quomodo adulescens poetas audire debeat*« (hvordan unge mennesker bør læse digterne) som grundlæggende moraliserer den litterære æstetik; platonikeren Plutarch forsøger at ophæve Platons bandlysning af digterne; hvordan? netop ved at sammenkæde Poetik og Retorik; med retorikkens hjælp bliver det muligt at »skille« den imiterede handling (som ofte er dadelværdig) fra den (ofte beundringsværdige) kunst som imiterer den; i det øjeblik man kan læse digterne æstetisk, kan man læse dem moralsk; 4. *Om det Sublime (Peri Hypsous)* er en anonym afhandling fra det første århundrede e.Kr. (fejlagtigt tilskrevet Longinus, oversat af Boileau): det er en slags »transcendental« Retorik; *sublimitas*, det ophøjede, er, når det kommer til stykket, stilens »højde«; det er stilen selv (som i udtrykket »at have stil«); det er *litterariteten* som her forsvares i et ophedet, inspireret tonefald: »kreativitets«-myten begynder at gøre sig gældende; 5. I *Dialogus de oratoribus* (hvis ægthed af og til betvivles) giver Tacitus en politisk begrundelse for at veltalenheden er forfaldet: årsagen er ikke tidens »dårlige smag«, men Domitians tyranni som

kræver tavshed på Forum og som tvinger poesien til at blive en uengageret kunststart; derfor flygter veltalenheden til »Litteraturen«, gennemtrænger og definerer den (*eloquentia* kommer fra nu af til at betyde *litteratur*).

A.5 NEO-RETORIKKEN

A.5.1. *En litterær æstetik*

Neo-retorik eller den *anden sofistisk* kaldes den litterære æstetik (Retorik, Poetik og Kritik) som herskede i den forenede græsk-romerske verden fra det andet til det fjerde århundrede e.Kr. Det er en periode med fred, handel, samkvem, en gunstig tid for overflodsamfundene, specielt i Mellemøsten. Neo-retorikken var grundlæggende økumenisk: Augustin i det latinske Afrika, hedningen Libanius, Gregor af Nazianz i det østlige Grækenland, alle havde de lært de samme figurer. Dette litterære imperium hviler på et dobbelt grundlag: 1) sofistikken: de lille-asiatiske oratorer, som er politisk uafhængige og mener at de efterligner Sofisterne (Gorgias), vil genindføre betegnelsen sofist rensat for nedsættende konnotationer; disse oratorer som dyrker den rene pomp og pragt, står meget højt i kurs; 2) retorikken: den omfatter alt, står ikke længere i modsætning til naboer, opsuger hele sproget; den er ikke længere en (særlig) *techné*, men en almen kultur, og mere endnu: et nationalt undervisningsfag (inden for Lille-Asiens skolesystem); en *sophistes* er en skoleforstander, udnævnt af kejseren eller af en by; en *rhetor* er en af de lærere som skoleforstanderen er chef for. Fra denne kollektive institution er der ikke et eneste navn man kan nævne: der er en uendelighed af forfattere, en hel bevægelse som vi kun kender via *Sofisternes Liv* af Philostratos. Hvad består denne sprogundervisning af? endnu en gang må man skelne mellem syntagmatisk retorik (delene) og paradigmatiske retorik (figurene).

A.5.2 *Declamatio, ekphrasis*

På det syntagmatiske plan er der én bestemt øvelse som står i centrum: *declamatio (melete)*: regelstyret improvisation over opgivet emne; for eksempel: Xenofon nægter at leve videre efter Sokrates' død; kretenserne hævder, de er i besiddelse af Zeus' grav; en mand forelsker sig i en statue, etc. På grund af improvisationen skydes delenes organisering (*dispositio*) i baggrunden; eftersom talens formål ikke er at overbevise, men simpelthen at brillere, opløser den sig i en serie strålende tekststykker, løseligt sammenføjede ud fra en rapso-disk model. Det vigtigste af disse stykker (det stod meget højt i kurs) var *descriptio*, eller *ekphrasis*. En *ekphrasis* er et antologisk fragment, som kan flyttes fra én tale til en anden: det er en regelstyret beskrivelse af steder, personer

(oprindelsen til middelalderens *topoi*). Der opstår her et nyt syntagmatisk element, *stykket*: mindre end talens traditionelle dele, men større end sætningen, perioden; dette element (landskab, portræt) river sig løs fra den oratoriske (juridiske, politiske) tale og lader sig nemt integrere i fortællinger, historier: endnu en gang »æder« retorikken sig ind i det litterære.

A.5.3 Atticisme/asianisme

På det paradigmatiske plan medfører neo-retorikken at »stilen« opprioriteres; følgende forsiringer står meget højt i kurs: arkaismen, den højspændte metafor, antitesen, den rytmiske *clausula*. Den barok-agtige stil fremkalder en modbevægelse, og der opstår kamp mellem to skoler: 1) *atticismen* som primært forsvares af grammatikerne, det rene vokabulars vogtere (renhedens kasterende moral som fortsat består); 2) *asianismen* som henviser til udviklingen af en lille-asiatisk stil, der er overdådig på grænsen til det mærkværdige, en stil der, som manierismen, er baseret på overraskelseeffekter; »figurerne« spiller en væsentlig rolle her. Asianismen blev naturligvis fordømt (og fordømmes senere af hele den klassiske æstetik, atticismens arvtager³).

A.6 TRIVIUM

A.6.1 Undervisningens agonistiske struktur

Antikkens kultur var først og fremmest baseret på mundtlig undervisning og på de optegnelser denne undervisning kunne give anledning til (akromatiske afhandlinger og logografernes *technai*). Efter det ottende århundrede får undervisningen en agonistisk drejning, som udtryk for en skærpet konkurrence-situation. Der oprettes frie skoler (ved siden af klosterekolerne og domskolerne) under ledelse af lærere som ofte er ganske unge (20 år); succes er altafgørende: Abelard, en begavet studerende, »besejrer« sin lærer, overtager hans betalende elever og etablerer sin egen skole; den økonomiske konkurrence er snævert forbundet med kampen om ideer: samme Abelard tvinger sin lærer Wilhelm af Champeaux til at fornægte realismen: han *likviderer* ham i alle ordets betydninger; den agonistiske struktur svarer til den økonomiske struktur: en *scholasticos* (lærer, student eller tidligere student) er én der kæmper for ideer og er samtidig en konkurrerende fagmand. I skolen er der to øvelser: 1) *lectio*, læsning og udlægning af en fastsat tekst (Aristoteles, Bibelen), omfatter: a) *expositio*, som er en fortolkning af teksten på grundlag af metodisk underinddeling (en slags analytisk galskab), b) *quaestiones* er påstande om teksten som kan indeholde *pro* og *contra*: man diskuterer påstandene og konkluderer med at gendrive dem; hver begrundelse må fremsættes i form af en fuld-

stændig syllogisme; *lectio* blev efterhånden opgivet, fordi den var så kedelig; 2) *disputatio* er en ceremoni, en dialektisk dyst som udkæmpes under forsæde af en lærer; efter adskillige dage bestemmer læreren udfaldet. Der er, alt i alt, tale om en sportskultur: man uddanner sprog-atleter: sproget er genstand for prestige og regelstyret magt, aggressiviteten er kodificeret.

A.6.2 *Det skrevne*

Hvad angår den skrevne tekst, så er den ikke, som i dag, underkastet et krav om originalitet; det vi kalder *forfattere* eksisterer ikke; den antikke tekst er den eneste tekst der praktiseres; omkring denne tekst, der nærmest forvaltes som en investeret kapital, er der forskellige funktioner: 1) en *scriptor* kopierer slet og ret; 2) en *compiler* tilføjer noget til det han kopierer, men aldrig noget der stammer fra ham selv; 3) en *commentator* griber nok ind i den kopierede tekst, men kun for at gøre den forståelig; 4) først en *auctor* fremsætter egne ideer, men støtter sig fortsat på andre autoriteter. Disse funktioner er ikke klart hierarkiserede: en *commentator* kan f.eks. nyde samme prestige som en af vor tids store skribenter (i det tolvte århundrede var dette tilfældet med Petrus Helias som fik tilnavnet »kommentatoren«). Det vi, med en anakronisme, ville kalde en *skribent* er altså i middelalderen først og fremmest: 1) en *sender*: han videregiver et rent, ublandet stof, den antikke skat, autoritetens kilde; 2) en *kombinator*: han har ret til at »knuse« fortidens værker med uhæmmet analyse og til at sætte dem sammen igen (»kreativitet« er et moderne fænomen, og hvis man havde kunnet forestille sig det i middelalderen, ville man have desakraliseret det til fordel for »strukturering«).

A.6.3 *Septennium*

I middelalderen er »kultur« en taxonomi, et funktionelt netværk af »kunster«, dvs. af regelstyrede sprog (periodens etymologi forbinder *ars* med *arctus* som betyder *artikuleret*), og disse »kunster« kaldes »frie« fordi formålet med dem ikke er at tjene penge (i modsætning til *artes mechanicae*, håndværk): det er almene sprog, luksussprog. Disse frie kunster svarer til den »almene kultur« som Platon forkastede i den sande filosofis navn, men som man senere (Isokrates, Seneca) genindsatte som filosofiens propædeutik. I middelalderen bliver filosofien selv reduceret og opsuget i den almene kultur som én kunst blandt andre (*Dialectica*). Den frie kultur er ikke længere en forberedelse til filosofien, men til teologien, som suverænt forbliver uden for de syv Kunster, uden for *Septennium*. Hvorfor er der syv af dem? Man finder allerede hos Varro en teori om de frie kunster: på dette tidspunkt er der ni (vores plus Medicin og Arkitektur); denne struktur genoptages og kodificeres i det femte og det sjette århundrede af Martianus Capella (en hedensk afrikaner) som etablerer

Septennium-hierarkiet med en allegori om »*Merkurs og Filologiens Bryllup*« (Filologi står i denne sammenhæng for al verdens viden): Filologi, den lærde jomfru, er Merkurs trolovede; i brudegave får hun de syv frie kunster, som hver især præsenteres med deres symboler, deres dragt, deres sprog; f.eks. er *Grammatica* en gammel kvinde, hun har levet i Attika og er iført romerske klæder; i et lille elfbensskrin opbevarer hun en kniv og en fil til at rette børnenes fejl med; *Rhetorica* er en smuk kvinde, hendes klædedragt er smykket med alle figurerne, hun bærer våben beregnet til at såre modstanderne med (den overtalende og den dekorative retorik side om side). Martianus Capellas allegorier var berømte, man finder dem fremstillet som statuer på facaderne af Notre-Dame og katedralen i Chartres, Botticelli har tegnet dem. Boethius og Cassiodorus (det sjette århundrede) specificerer teorien om *Septennium*, den første ved at optage Aristoteles' *Organon* i *Dialectica*, den anden ved at hævde at de frie kunster for al evighed er indskrevet i den guddommelige visdom og De hellige Skrifter (Salmerne er fulde af »figurer«): forsynet med Kristendommens garantistempel kan retorikken forlade Antikken og, helt legalt, emigrere til det kristne Vesten (og altså dermed videre til moderne tid); senere, på Karl den Stores tid, bliver denne garanti bekræftet af Beda. – Hvad består *Septennium* af? Først må man erindre hvad der er modsætningen: på den ene side teknik (derimod er »videnskaberne«, i deres egenskab af upartiske sprog, en del af *Septennium*) og på den anden side teologi; *Septennium* organiserer den menneskelige natur i dens menneskelighed; det eneste der kan bringe uorden i dette, er Inkarnationen som, hvis den anvendes til klassificering, får sproget til at gå i opløsning: Skaberen bliver selv skabt, Jomfruen undfanger, etc.: *in hac verbi copula stupet omnis regula*. De Syv Kunster inddeles i to ulige store grupper som svarer til visdommens to veje (*viae*): *Trivium* omfatter *Grammatica*, *Dialectica* og *Rhetorica*; *Quadrivium* omfatter: *Musica*, *Arithmetica*, *Geometria*, *Astronomia* (senere tilføjes *Medicin*). Modsætningen mellem *Trivium* og *Quadrivium* svarer ikke til modsætningen mellem *humaniora* og *naturvidenskab*; det er snarere en modsætning mellem sprogets hemmeligheder og naturens.⁴

A.6.4 *Triviums diakroniske spil*

Trivium (som er det eneste der interesserer os her) er en taxonomi over sproget, et vidnesbyrd om middelalderens hårdnakkede bestræbelse på at bestemme talens plads i det menneskelige, i naturen, i skaberværket. På dette tidspunkt er tale ikke, hvad det senere bliver, medium, instrument, formidling af *noget andet* (sjæl, tanke, lidenskab); talen opsuger alle mentale fænomener: erfaring eller psykologi eksisterer ikke: tale er ikke ekspression, men umiddelbar konstruktion. Det interessante ved *Trivium* er derfor ikke så meget den

enkelte disciplins indhold som de tre discipliners indbyrdes spil op gennem ti århundreder: fra det femte til det femtende århundrede gik *the leadership* på skift fra den ene kunst til den anden, således at hver del af middelalderen stod under én bestemt kunsts herredømme: i tur og orden var det først *Rhetorica* (fra det femte til det syvende århundrede), derefter *Grammatica* (fra det otte til det tiende århundrede), og så *Logica* (fra det ellefte til det femtende århundrede) som herskede over sine søstre og henviste dem til rollen som fattige slægtninge.

RHETORICA

A.6.5 Rhetorica som tilføjelse

Den antikke Retorik havde overlevet i traditionerne omkring nogle romerske skoler i Gallien og hos nogle galliske retorer, deriblandt Ausonius (310-393), *grammaticus* og *rhetor* i Bordeaux, og Sidonius Apollinaris (430-484), biskop af Auvergne. Karl den Store indførte retorikkens figurer i sin skolereform, efter at Beda (663-735) fuldstændigt havde kristnet retorikken (en opgave som St. Augustin og Cassiodorus påbegyndte) ved at påvise, at Bibelen selv er fuld af »figurer«. Retorikken kommer ikke til at herske længe; den bliver hurtigt »klemmt« mellem *Grammatica* og *Logica*: den er den ulykkelige slægtning i *Trivium*, hvis eneste mulighed er at genopstå som »Poesi« eller, med en mere generel betegnelse, som »Belles-Lettres«. De kastrerende sprog, grammatik (husk Martianus Capellas fil og kniv) og logik triumferer og reducerer retorikken, hvis svækkelse måske også hænger sammen med, at den mere og mere presses i retning af det *ornamentale*, dvs. mod det der anses for uvæsentligt – i forhold til det sande og det faktiske (det referentielle spøgelse viser sig for første gang):⁵ den opfattes nu som noget *der kommer efter*.⁶ Den middelalderlige retorik er først og fremmest baseret på Ciceros afhandlinger (*Rhetorica ad Herennium* og *De inventione*) og på Quintilian (som var bedre kendt blandt lærerne end blandt eleverne), periodens egne afhandlinger drejer sig især om udsmykninger, figurer, »farver« (*colores rhetorici*), senere kommer der poetikker (*artes versificatoriae*); *dispositio* behandles kun ud fra spørgsmålet om diskursens »begyndelse« (*ordo artificialis*, *ordo naturalis*); det er specielt forstørrelses- og forkortelsesfigurer som fremhæves; stil sættes i sammenhæng med de tre genrer fra Virgils hjul:⁷ *gravis*, *humilis*, *mediocris*, og med to slags udsmykninger: *facile* og *difficile*.

A.6.6 Prædikener, dictamen, poetikker

Rhetorica omfatter tre regelsystemer, tre *artes*. I. *Artes sermocinandi*: dette er de oratoriske kunster i al almindelighed (retorikkens objekt i egentlig forstand), dvs. på dette tidspunkt først og fremmest prædikener eller parenetiske taler (som formaner til dydighed); prædikenerne kan skrives på to forskellige sprog: man skriver *sermones ad populum* (til folkene i sognet) på folkesproget, og *sermones ad clerum* (til kirkemøderne, skolerne, klostrene) på latin; alt forberedes dog på latin; folkesproget er bare en oversættelse. II. *Artes dictandi, ars dictaminis*, brevskrivningens kunst; administrationens vækst, fra Karl den Store og fremefter, medfører, at der udvikles en teori om administrativ korrespondance: *dictamen* (den handler om at diktere breve); *dictator* er en anerkendt profession, som man bliver uddannet til; forbilledet er det pavelige kancellis *dictamen: stylus romanus* overgår alt; der opstår et nyt stilistisk begreb, *cursus*, tekstens »løb«, en kvalitet som bestemmes ved hjælp af kriterier om rytme og betoning. III. *Artes poeticae*; poesien var til at begynde med en del af *dictamen* (modsætningen *poesi/prosa* er i lang tid temmelig vag); derefter overtager *artes poeticae* ansvaret for *rythmicum*, låner det latinske vers fra *Grammatica* og begynder at dreje sig om det opdigtede, om »litteratur«. Her begynder en omstrukturering som senere, mod slutningen af det femtende århundrede, kommer til at sætte den *Første Retorik* (eller den generelle retorik) i modsætning til den *Anden Retorik* (eller den poetisk retorik) hvorfra Poetikkerne udgår, f.eks. Ronsards.

GRAMMATICA

A.6.7 Donat og Priscian

Efter folkevandringerne er det Kelterne, Anglerne og Frankerne som bliver de kulturelle *leaders*; de må lære latinsk grammatik; Karolingerne fastslår grammatikkens betydning med oprettelsen af de berømte Skoler i Fulda, St.Gallen og Tours; grammatik giver adgang til uddannelsessystemet og til poesi, liturgi, De hellige Skrifter; *Grammatica* omfatter, udover grammatik i egentlig forstand, poesi, metrik samt visse figurer. – Donat og Priscian er middelalderens to store autoriteter på grammatikkens område. I. Donatus (ca. 350) skriver dels en kortfattet grammatik (*ars minor*), som behandler sætningens otte dele i form af spørgsmål og svar, dels en fuldt udfoldet grammatik (*ars major*). Donats popularitet er enorm; Dante anbringer ham i himlen (i modsætning til Priscian); nogle sider fra hans værker er blandt de første som bliver trykt, på lige fod med de hellige Skrifter; han har givet navn til de grammatiske grundbøger, *donats*. II. Priscianus (slutningen af det femte, begyndelsen af det sjette

århundrede), mauritanier, latinlærer i Byzans, opfostret med græske teorier og specielt med Stoikernes grammatiske doktrin. Hans *Institutio grammatica* er hverken filosofisk eller »videnskabelig«, det er en normativ grammatik (*grammatica regulans*); den fremstilles i to håndbøger: *Priscianus minor* handler om sætningskonstruktion, *Priscianus major* om morfologi. Priscian henter mange af sine eksempler fra den græske gudeverden: manden er kristen, men kan som retor godt være hedning (som bekendt bliver denne dikotomi yderst populær i eftertiden). Dante sender Priscian til Helvede, ned i syvende kreds til sodomitterne: frafalden, drukken, gal, men berømt for sin lærdom. Donat og Priscian repræsenterede den højeste lov – undtagen når de var i uoverensstemmelse med Vulgata: på dette tidspunkt kunne grammatikken kun være normativ, for man troede det var grammatikerne som opfandt talens »regler«; Donat og Priscian blev spredt vidt omkring af *Commentatores* (som f.eks. Petrus Helias) og via versificerede grammatikker (meget populære). – Indtil det tolvte århundrede omfatter *Grammatica* grammatik og poesi, den handler både om »præcision« og »imagination«; bogstaver, stavelser, sætning, periode, figurer, metrik; der blev ikke meget til overs til *Rhetorica*: nogle få figurer. Grammatikken er en grundlæggende videnskab, knyttet til en *ethica* (del af den menneskelige viden, fremstillet i ikke-teologiske tekster): »videnskaben om at tale godt og skrive godt«, »filosofiens vugge«, »det litterære studiums amme«.

A.6.8 *Modistae*

I det tolvte århundrede bliver *Grammatica* igen teoretisk (den havde været det hos Stoikerne). Den såkaldte *Spekulative Grammatik* blev udarbejdet af en gruppe grammatikere som kaldes *Modistae*, fordi de skrev afhandlinger med titlen *De modis significandi*; mange af dem kom fra den skandinaviske kirkeprovins som dengang hed *Dacia*, de stammede med andre ord fra Danmark. Erasmus anklagede Modisterne for at have skrevet et barbarisk latin, for at have uorden i definitionerne, for overdreven subtilitet i distinktionerne; i realiteten var det dem som var grammatikkens grundlag i to århundreder, og vi anvender stadig nogle af deres teoretiske termer (f.eks.: *instans*). Modisterne skriver to slags afhandlinger: dels *modi minores* hvori stoffet præsenteres *modo positivo*, dvs. uden kritisk diskussion, kort, klart og meget didaktisk, dels *modi majores*, fremstillet i form af *quaestio disputata*, dvs. med *pro* og *contra*, og via mer og mer specialiserede spørgsmål. Hver afhandling har to dele, på Priscians manér: *Ethymologia* (morfologi) – stavefejlen stammer fra perioden og svarer til en fejlagtig etymologi af ordet *Etymologi* – og *Diasynthetica* (syntaks), men først er der en teoretisk indledning som drejer sig om forholdet mellem *modi essendi* (værens egenskaber), *modi intelligendi* (forståelse af væren via aspekterne) og *modi significandi* (sprogets niveau). *Modi significandi*

omfatter i sig selv yderligere to niveauer: 1) *designatio* svarer til *modi signandi*; elementerne er her: *vox*, det lydige udtryk, og *dictio*, ord-begrebet, det fælles semantem (i *dolor*, *doleo* er det forestillingen om »doleur«, smerte); *modi signandi* falder uden for grammatikerens område: *vox*, det foniske udtryk, er et anliggende for *philosophus naturalis* (for en fonetiker, ville vi sige i dag), og også *dictio* falder uden for sproglogikerens område, for det står for det livløse ord, den tilstand hvor ordet endnu ikke er blevet besjælet ved at indgå i en eller anden forbindelse (*dictio* sorterer under hvad vi i dag ville kalde leksikografi); 2) *modi significandi* opstår, når *designatio* udstyres med intentionel mening; ordet som var mat og klangløst i *dictio*, indgår på dette niveau i en forbindelse, det betragtes som »*constructibile*«: det indføres i sætningens overordnede sammenhæng; det er altså alligevel et anliggende for den spekulative grammatiker, for sproglogikeren. Man har af og til anklaget Modisterne for at have reduceret sproget til nomenklatur, men i stedet burde man, som det fremgår, hylde dem for at have gjort præcist det modsatte: set fra deres synspunkt begynder sproget ikke med *dictio* eller *significatum*, dvs. med ord-tegnet, det begynder med *consignificatum* eller *constructibile*, dvs. med relationen, med inter-tegnet: det er ikke semantemet der er det grundlæggende, men syntaksen, bøjningen, rektionen, kort sagt, *struktureringen*, og »strukturering« er måske netop den bedste oversættelse af *modus significandi*. Der er altså et vist slægtskab mellem Modisterne og visse moderne strukturalister (Hjelmslev og glossematikken, Chomsky og kompetencen): sproget er en struktur, og denne struktur er på en måde »garanteret« i kraft af værens struktur (*modi essendi*) og tankens struktur (*modi intelligendi*): der findes en *grammatica universalis*; dette var noget nyt, for man troede almindeligvis, at der var lige så mange grammatikker som sprog: *Grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur. Non ergo grammaticus sed philosophus proprias naturas rerum diligenter considerans ... grammaticam invenit.* (Med hensyn til substans er grammatikken én og samme i alle sprog, selv om den kan variere på grund af tilfældigheder. Det er således ikke grammatikeren, men filosofen som, ved at undersøge tingenes natur, opdager grammatikken.)

LOGICA (ELLER DIALECTICA)

A.6.9 Studium og Sacerdotium

Logica dominerer i det tolvte og trettende århundrede: logikken fortrænger *Rhetorica* og opsluger *Grammatica*. Kampen formede sig som en konflikt mellem forskellige skoler. I første halvdel af det tolvte århundrede lægger sko-

lerne i Chartres specielt vægt på undervisningen i *Grammatica* (i den brede betydning af ordet som vi omtalte ovenfor): dette er det litterært orienterede *studium*; her overfor står skolen i Paris som fokuserer på teologisk filosofi: dette er *sacerdotium*. Paris vinder over Chartres, *sacerdotium* over *studium*. *Grammatica* opsuges i *Logica*; samtidig vinder folkesproget frem, den hedske litteratur viger, humanismen er på tilbagetog, og der er en bevægelse mod mere indbringende discipliner (som medicin, jura). I begyndelsen er *Dialectica* baseret på Ciceros *Topik* og på Boethius, som er den første der introducerer Aristoteles; senere, i det tolvte og trettende århundrede, efter Aristoteles' andet (massive) gennemslag, baseres logikken på hele den del af den aristoteliske logik, som handler om den dialektiske syllogisme.⁸

A.6.10 Disputatio

Dialectica er den levende tales kunst, samtalens kunst. Der er intet platonisk ved denne dialog, der er ikke tale om at den elskede principielt underkaster sig læreren; dialogen er aggressiv, hvem der vinder er ikke afgjort på forhånd: det er en kamp på syllogismer, Aristoteles iscenesat for to spillere. Derfor går *Dialectica* til sidst i ét med en øvelse, en fremstillingsmåde, en ceremoni, en sportsgren, med *disputatio* (som man kunne kalde: modstandernes samtale). Proceduren (eller protokollen) er baseret på *Sic et Non*: man samler modstridende udsagn om et eller andet spørgsmål; under øvelsen placeres en opponert og en respondent over for hinanden; sædvanligvis er det kandidaten som er respondent: han responderer på opponertens indvendinger; ligesom ved Konservatoriets konkurrencer er det en tjenestepligt at være opponert: opponert kan være en medstuderende eller en person som er officielt udnævnt; en tese fremsættes, opponert imødegår den (*sed contra*), kandidaten responderer (*respondeo*): den præsiderende lærer afsiger kendelsen. *Disputatio* gennemtrænger alt,⁹ det er en sport: lærerne disputerer indbyrdes en gang om ugen, i studenternes nærvær; studenterne disputerer i forbindelse med eksamener. Med en håndbevægelse til den præsiderende lærer beder man om tilladelse til at argumentere (der er et parodierende ekko af denne gestik hos Rabelais). Alt dette kodificeres, ritualiseres i *Ars obligatoria* (femtende århundrede), en afhandling der fastlægger meget præcise regler for *disputatio* for at forhindre diskussionen i at udarte. *Disputatio*'s tematiske stof stammer fra den argumentative del af den aristoteliske Retorik (via *Topica*); den omfatter *insolubilia*, udsagn som er meget vanskelige at bevise, *impossibilia*, teser som enhver kan indse er umulige, *sophismata*, klicheer og paralogismer som, stort set, kun bruges i forbindelse med *disputationes*.

A.6.11 Disputatio's neurotiske betydning

Hvis man skulle vurdere en sådan øvelses neurotiske betydning, måtte man uden tvivl gå tilbage til grækernes *mache*, denne form for konfliktuel sensibilitet som bevirker at grækerne (og senere det vesterlandske menneske) oplever enhver form for selvmodsigtelse som helt uudholdelig: at tvinge en modstander til at modsige sig selv er nok til at *reducere*, eliminere, annullere ham: Kallikles (i *Gorgias*) vil hellere nægte at svare end modsige sig selv. Syllogismen er selve det våben, som muliggør denne *likvidering*, den er en usårlig kniv som sårer: de to disputanter er to bøddler, som forsøger at kastrere hinanden (deraf den mytiske historie om Abelard, den kastrerende kastrat). Fordi den neurotiske eksplosion var så kraftig, måtte den kodificeres, den narcissistiske krænkelse måtte begrænses: man gjorde logikken til sport (sådan som man ofte i dag gør opdæmmede konflikter »til fodbold«, specielt blandt underudviklede eller undertrykte folkeslag): dette er *eristikos*. Pascal indså problemet: han forsøger at undgå at modparten tvinges ud i radikal selvmodsigtelse; han vil »irettesætte« ham uden at søre ham dødeligt, vise ham at det kun drejer sig om at »fuldende« (og ikke om at fornægte). *Disputatio* findes ikke længere, men selve problemet om (ludisk, ceremoniel) *regulering* af det verbale spil består: hvordan disputerer vi selv, i dag, i vores skrifter, i vores kollokvier, på vores meetings, i vores samtaler og i privatlivets »scener«? Har vi gjort op med syllogismen (og dens forklædninger)? Kun en analyse af den intellektuelle diskurs vil en dag kunne give et præcist svar på dette spørgsmål.¹⁰

A.6.12 Omstruktureringen af Trivium

Som det fremgik, kæmpede de tre frie kunster indbyrdes om forrangen (det endte med sejr for *Logica*): i virkeligheden er det Trivium-systemet selv, med alle dets fluktuationer, som er det væsentligste. Dette var man opmærksom på i samtiden: der var nogen der prøvede at omstrukturere hele den samlede sproglige kultur efter deres eget hovede. Hugo af Saint-Victor (1096-1141) sætter de logiske videnskaber op mod de teoretiske, praktiske og mekaniske videnskaber: *Logica* dækker hele *Trivium*: logikken er den samlede videnskab om sproget. Bonaventura (1221-74) forsøger at disciplinere alle de forskellige former for kundskab ved at indordne dem under Teologien; hvad angår *Logica* eller fortolkningens videnskab, så omfatter den både *Grammatica* (udtryk), *Dialectica* (uddannelse) og *Rhetorica* (overtalelse); endnu en gang opsuger sproget alle mentale fænomener, også selv om det i dette tilfælde sker for at stille sproget op som modsætning til Natur og Nåde. Det vigtigste er dog (for det peger fremad), at der fra det tolvte århundrede og fremefter udspaltes et område fra filosofien, som man godt kunne kalde for *Lettres* eller *humaniora*; ifølge John af Salisbury er *Dialectica* virksom i alle de discipliner som fører til

abstrakte resultater; *Rhetorica* opsamler derimod alt hvad *Dialectica* ikke vil vide af: retorikken er *hypotesens* område (i den antikke retorik svarer modsætningen mellem hypotese og tese til modsætningen mellem det kontingente og det generelle, cf. B.1.25 nedenfor), dvs. området for alt der har at gøre med konkrete omstændigheder (Hvem? Hvad? Hvornår? Hvorfor? Hvordan?); her dukker der en modsætning op, som kommer til at blive vældig populær (den eksisterer endnu): myten om det konkrete og det abstrakte: de humanistiske fag (som udgår fra *Rhetorica*) er konkrete, Filosofi (som udgår fra *Dialectica*) er abstrakt.

A.7 RETORIKKENS DØD

A.7.1 Aristoteles' tredje indtog: *Poetikken*

Som det fremgik, blev Aristoteles indført to gange i Vesten: første gang af Boethius, i det sjette århundrede, anden gang af araberne, i det tolvte århundrede. Han dukker op en tredje gang: med *Poetikken*. Bortset fra nogle forvanskede sammendrag er Aristoteles' *Poetik* ikke særlig kendt i middelalderen; men i 1498 udkommer, i Venedig, den første latinske oversættelse der bygger på originalen; i 1503 kommer den første græske udgave; i 1550 oversættes og kommenteres Aristoteles' *Poetik* af en gruppe italienske lærde (Castelvetto, Scaliger – som var af italiensk herkomst – og biskop Veda). I Frankrig er teksten selv ikke særlig kendt; den slår igennem med italianismen i det syttende århundrede; i generationen af 1630 har Aristoteles mange tilhængere; den franske Klassicisme henter sit vigtigste element fra *Poetikken*: en teori om det sandsynlige; den er selve grundlaget for den teori om litterær »kreativitet« som udarbejdes af forfattere og kritikere. Retorikken, som primært beskæftiger sig med stil, med »det velskrevne«, henvises til undervisningssystemet, hvor den i øvrigt fejrer store triumfer: dette er lærernes (jesuiternes) område.

A.7.2 Triumferende og døende

Retorikken triumferer: den behersker hele undervisningssystemet. Retorikken er døende: den er begrænset til denne sektor alene og falder efterhånden i betydelig intellektuel miskredit. Dette hænger sammen med, at man nu fremhæver et nyt moment: det evidente (ved kendsgerninger, ideer, følelser); det som er evident er tilstrækkeligt i sig selv og klarer sig uden sprogets hjælp (eller tror at gøre det), eller foregiver i det mindste ikke at anvende sproget som andet end *instrument*, formidling, udtryk. Fra det sekstende århundrede og fremefter udvikler denne »evidens« sig i tre retninger: der er en personlig evidens (i protestantismen), en rationel evidens (i cartesianismen), en sanselig evidens

(i empirismen). I det omfang retorikken overhovedet tolereres (inden for det jesuitiske undervisningssystem), er den ikke længere en logik, men blot en *farve*, en forsiring, som nøje kontrolleres i »naturlighedens« navn. Der var allerede en slags markering af denne nye ånd hos Pascal, for den moderne humanismes Anti-Retorik kan føres tilbage til ham; hvad Pascal kræver er en mentalistisk retorik (en »overtalelseskunst«) som nærmest instinktivt fornemmer tingenes kompleksitet (deres »finesse«); veltalenhed består ikke i at pålægge diskursen en ydre kode, men i at være bevidst om hvordan tankerne opstår, således at man kan gengive denne bevægelse, når man taler med andre, og på denne måde lede disse andre frem til sandheden, som om det var dem selv der, af sig selv, opdagede den: diskursens *orden* har ingen egne karakteristika (klarhed eller symmetri); den afhænger af tankens natur, og sproget må rette sig efter denne natur for at blive »rigtigt«.

A.7.3 Den jesuitiske undervisning i retorik

Som vi så blev retorikundervisningen nærmest opgivet i sidste del af middelalderen; den fandtes dog fortsat på visse skoler i England og Tyskland. I det sekstende århundrede organiseres den retoriske arv i mere stabile former, først på Saint-Jerôme gymnasiet, jesuitternes skole i Liège. Dette Collegium efterlignes i Strasbourg og Nîmes: dermed er det franske undervisningssystem fastlagt for de næste tre hundrede år. Fyrrer kollegier overtager hurtigt den jesuitiske model. En gruppe bestående af seks jesuitter kodificerer skolernes undervisning i 1586: dette er *Ratio Studiorum* som universitetet i Paris tilslutter sig i 1600. Denne *Ratio* fastslår de »humanistiske« discipliner og den latinske retoriks ledende stilling; den gennemtrænger hele Europa, men har størst succes i Frankrig; når denne nye *Ratio* er så stærk, skyldes det uden tvivl, at der, i den ideologi som den legaliserer, er sammenfald mellem en skoledisciplin, en tankedisciplin og en sprogdisciplin. Inden for dette humanistiske undervisningssystem er Retorikken selv det ædlest fag, den behersker alting. De eneste skolepriser er priserne for Retorik, oversættelse og udenadslære, men Retorik-prisen, som uddeles i forbindelse med en speciel konkurrence, bestemmer hvem der skal udnævnes til skolens bedste elev, og som derefter (med sigende titler) skal kaldes *imperator* eller *tribun* (vi skal ikke glemme at sprog er magt – og endog politisk magt). Uden for videnskaberne område er veltalenhed, helt frem til 1750, det eneste som giver anseelse; i denne periode hvor det begynder at gå tilbage for jesuitterne, bliver retorikken delvist relanceret af Frimurerne.

A.7.4 Afhandlinger og håndbøger

Der er utallige retoriske regelsamlinger, i det mindste frem til slutningen af det attende århundrede. Mange (i det sekstende og syttende århundrede) er skrevet på latin; det er skolemanualer, udgivet af jesuitter, specielt P. Nuñez, Susius og Soarez. Eksempelvis består P. Nuñez' »Institution« af fem bøger: forberedende øvelser, retorikkens tre hoveddele (invention, disposition og stil) og en moralsk del (»dydigheden«). Antallet af retorikker på folkesprogene er imidlertid stigende (i det følgende nævner vi kun franske eksempler). Ved slutningen af det femtende århundrede er retorikkerne først og fremmest poetikker (kunsten at gøre vers, eller den anden Retoriks kunst); man bør nævne Pierre Fabri, *Grand et Vrai art de Pleine Rhétorique* (seks udgaver fra 1521 til 1544) og Antoine Foclin (Fouquelin), *Rhétorique française* (1555) som indeholder en klar og udtømmende klassificering af figurene. I det syttende og attende århundrede, frem til omkring 1830, er det Retorik-Afhandlinger som dominerer; disse afhandlinger gennemgår sædvanligvis: 1) den paradigmatiske retorik (»figurene«), 2) den syntagmatiske retorik (»den oratoriske konstruktion«); disse to dele betragtes som så nødvendige og komplementære, at en kommerciel *digest* fra 1806 simpelthen sammenføjer de to mest berømte retorikere: Dumarsais om Figurene og Du Batteux om den oratoriske konstruktion. Lad os nævne de mest kendte af disse afhandlinger. For det syttende århundredes vedkommende er det uden tvivl P. Bernard Lamys *Rhétorique* (1675): det er en samlet fremstilling om talen, nyttig »ikke kun til skolebrug, men hele livet igennem, når man køber, når man sælger«; den hviler, selvsagt, på princippet om sprogets og tankens exterioritet: man har et »billede« i bevidstheden, man »gengiver« det med ord. For det attende århundredes vedkommende er den mest berømte afhandling (og i øvrigt også den mest intelligente) Dumarsais' *Traité des Tropes* (1730); Dumarsais var fattig, uden medgang i samtiden, han færdedes i Holbachs irreligiøse miljø, han blev encyclopædist; hans værk er snarere en lingvistik om betydningsændringer end en egentlig retorik. I slutningen af det attende og begyndelsen af det nittende århundrede udgives der fortsat mange klassiske afhandlinger, fuldstændigt uberørt af de revolutionære rystelser og omvæltninger (Blair, 1783; Gaillard, *La Rhétorique des desmoiselles*, 1807; Fontanier, 1827, fornylig genudgivet og kommenteret af G. Genette). I det nittende århundrede overlever retorikken bare ved kunstigt åndedræt, beskyttet af officielle reglementer; selv titlerne på afhandlinger og håndbøger ændres på sigende vis: i 1881 F. de Caussade: *Rhétorique et Genres littéraires*; i 1889 Prat: *Éléments de Rhétorique et de Littérature*: Litteraturen kautionerer endnu en gang for retorikken, før den kvæler den fuldstændigt; men den gamle retorik får, i dødskampen, konkurrence fra de »psykologiske stilistikker«.

A.7.5 *Retorikkens endeligt*

For endegyldigt at kunne erklære Retorikken for død burde man vel i det mindste kunne specificere, hvad det var der kom i stedet, for, som vi ofte har set det på denne diakroniske tur, så må retorikken altid forstås i strukturelt samspil med sine naboer (Grammatik, Logik, Poetik, Filosofi): historisk set er det selve systemets spil, ikke de enkelte dele hver for sig, som er vigtigt. Vi noterer afslutningsvis nogle mulige indfaldsvinkler til dette problem. I. Man burde undersøge ordets aktuelle leksikologi; hvor er det på vej hen? Man kan stadigvæk af og til møde originale, personlige fortolkninger af ordet, ikke hos retorerne, men hos forfattere (Baudelaire og den dybe retorik, Valéry, Paulhan); især burde man dog reorganisere ordets aktuelle konnotationsfelt – nogle konnotationer er pejorative,¹¹ andre analytiske,¹² atter andre revurderende¹³ – så man kunne skitsere den ideologiske proces som føres mod den gamle retorik. II. På undervisningssystemets område er det, som altid i dette tilfælde, vanskelig at fastsætte hvornår retorikafhandlingerne forsvandt; så sent som i 1926 skriver en jesuit fra Beirut et Retorik-kursus på arabisk; så sent som i 1938 udgiver en belgier, M.J. Vuillaume, en håndbog i retorik; og kurserne i Retorik og Retorik for Viderekommende blev først nedlagt for kort tid siden. III. Præcist i hvilket omfang, og med hvilke forbehold, har sprogvidenskaben overtaget ansvaret for den gamle retoriks fagområde? Først var der en bevægelse mod psyko-stilistik (eller ekspressivitets-stilistik¹⁴); men hvordan forholder det sig i dag, nu hvor den lingvistiske mentalisme er jaget på porten? Ud af hele den samlede retorik bibeholdt Jakobson kun to figurer, metaforen og metonymien, som han gjorde til emblemer for sprogets to akser; omvendt er der nogen som finder at den gamle retoriks overvældende klassificeringsarbejde stadigvæk kan bruges, specielt hvis man anvender det på kommunikationens eller betydningsdannelsens randområder, som for eksempel reklamebilledet,¹⁵ hvor det endnu ikke er udtømt. Hvorom alting er: disse modstridende vurderinger demonstrerer på udmærket måde retorikkens aktuelle tvetydighed: intelligensens og skarpsindighedens blændende objekt, et grandios system som en hel civilisation, i hele sin umådelige bredde, har indstillet og justeret for at klassificere, dvs. for at tænke, sit sprog, et magtinstrument, et område for historiske konflikter som det er uhyre spændende at aflæse, hvis man netop genindsætter dette objekt i den mangfoldige historie hvorfra det har udviklet sig; men også et ideologisk objekt, et objekt som forfaldt til ideologi ved fremkomsten af dette »andet« som erstattede det, et objekt som i dag, helt uundgåeligt, tvinger til kritisk distance.

B NETVÆRKET

B.0.1 Klassificeringskravet

Alle Antikkens afhandlinger, og specielt de post-aristoteliske, er fuldstændigt besat af klassificering (selv termen *partitio* vidner om det): retorikken fremtræder umiddelbart som en klassificering (af materialer, regler, dele, genrer, stilarter). Denne klassificering er selv genstand for diskurs: man beskriver afhandlingens opbygning, man diskuterer sammenbidt forgængernes klassificeringer. Lidenskab for klassificering virker altid temmelig uforståelig, hvis man da ikke lige selv deler den: hvorfor diskuterer man så bittert placeringen af *propositio* og anbringer den snart i slutningen af *exordium*, snart i begyndelsen af *narratio*? Og dog: i de fleste tilfælde indebærer et taxonomisk valg naturligvis også et ideologisk valg: tingenes placering sætter altid noget *på spil*: sig mig hvordan du klassificerer, og jeg skal sige dig hvem du er. Derfor kan man ikke, således som vi, af didaktiske hensyn, gøre det i det følgende, vælge én enkelt, kanonisk klassifikation og med fuldt overlæg »glemme« de talrige variationer som *techne rhetorike*'s plan har været udsat for, uden i det mindste først at sige et par ord om disse flydende forskydninger.

B.0.2 Klassificeringens udgangspunkter

Fremstillingen af Retorikken har i hovedsagen haft tre forskellige udgangspunkter (jeg forenkler). I. For Aristoteles er udgangspunktet en *techne* (studiet af hvordan man frembringer noget som er i stand til at være eller ikke at være); denne *techne (rhetorike)* afsætter fire slags operationer som udgør den retoriske *kunsts* dele (ikke diskursens, ikke *oratio*'s, dele): 1) *Pisteis*, etableringen af »beviserne« (*inventio*), 2) *Taxis*, placeringen af disse beviser i det diskursive forløb, ud fra en bestemt plan (*dispositio*), 3) *Lexis*, den sproglige formulering (på sætningens niveau) af argumenterne (*elocutio*), 4) *Hypocrisis*, fremførelsen af den samlede diskurs, oratoren der optræder som skuespiller (*actio*). Disse fire operationer gennemgås tre gange (i det mindste for så vidt angår *inventio*): fra afsenderens synsvinkel, fra modtagerens synsvinkel, fra selve meddelelsens synsvinkel (cf. A.4.2. ovenfor). I overensstemmelse med den aristoteliske forståelse af *techne* (det er en evne, en kraft) er det diskursens *strukturering* (den aktive operation) som står i centrum her, mens *strukturen* (diskursen som produkt) træder i baggrunden. II. Ciceros udgangspunkt er *doctrina dicendi*, dvs. ikke længere en teoretisk *techne*, men en kundskab som formidles og som skal bruges til praktiske formål; set fra et taxonomisk synspunkt afsætter *doctrina dicendi*: 1) en energi, et arbejde, *vis oratoris*, og herunder de operationer som Aristoteles fastsatte, 2) et produkt eller, om man vil,

en form, *oratio*, og de større dele denne form består af, 3) et emne eller, om man vil, et indhold (en indholdstype), *quaestio*, og herunder diskursens genrer. Værket begynder altså at få en vis autonomi i forhold til det arbejde som har produceret det. III. Quintilian, mægleren og pædagogen, kombinerer Aristoteles og Cicero; hans udgangspunkt er ganske vist *techne*, men der er tale om en *techne* som er praktisk og pædagogisk, ikke teoretisk; den omfatter: 1) operationerne (*de arte*) – som er Aristoteles' og Ciceros operationer, 2) operatoren (*de artifice*), 3) værket selv (*de opere*); de to sidste temaer kommenteres, men underdeles ikke.

B.0.3 Klassificeringens indsats: planens plads

Man kan bestemme helt præcist hvad der er på spil i disse taxonomiske forskydninger (selvom de kan forekomme nok så ubetydelige): det drejer sig om hvor man skal placere planen, *dispositio*, ordningen af diskursens dele: hvad skal man knytte den til, denne *dispositio*? Der er to muligheder: enten opfatter man »planen« som en »ordning« (og ikke som en færdig orden), som en kreativ handling der fordeler stoffet, kort sagt som et arbejde, en strukturering, og man knytter den da til forberedelsen af diskursen; eller også betragter man planen som et produkt, som en fastlagt struktur, og man knytter den da til værket, til *oratio*; enten er den en *dispatching* af materialer, en distribution, eller også er den et gitterværk, en stivnet form. Kort sagt, er der tale om en aktiv, skabende ordening eller en passiv, skabt orden? Hvert alternativ har haft sine fortalere som har presset dem til det yderste: nogle knytter *dispositio* til *probatio* (opdagelsen af beviserne); andre knytter den til *elocutio*: den er en simpel, sproglig form. Det er velkendt, at problemet får afgørende betydning i det sekstende århundrede, på tærsklen til moderne tid: Ramus som er voldsomt anti-aristotelisk (*techne* er naturstridigt sofisteri) skelner radikalt mellem *dispositio* og *inventio*: diskursens orden er uafhængig af hvordan man finder argumenterne: *først* leder man efter argumenter, *så* grupperer man dem, grupperingen kaldes *metode*. I det syttende århundrede blev de afgørende angreb på den dekadente retorik netop rettet mod dette at retorikken var blevet en produktets (ikke en produktionens) retorik og at *dispositio* som konsekvens heraf var blevet tingsliggjort: Descartes opdager samsvaret mellem invention og orden, ikke hos retorerne, men hos matematikerne; og for Pascal har ordenen kreativ værdi, den er tilstrækkelig til at skabe noget nyt (en orden kan altså ikke være et færdigt, ydre og forudbestemt, netværk): »Man skal ikke sige at jeg ikke har sagt noget nyt, for dispositionen af stoffet er ny«. Forholdet mellem *inventionens orden* (*dispositio*) og *præsentationens orden* (*ordo*), og specielt disse to parallelle ordeners indbyrdes afstand og orientering (kontradiktion, inversion), har med andre ord altid teoretiske konsekvenser: det er en hel

litteraturforståelse som står på spil hver gang, således som det fremgår af Poes eksemplariske analyse af sit eget digt, *The Raven*: da han skrev værket, startede han med det der *tilsyneladende kommer til sidst* set fra læserens synsvinkel (det som læseren oplever som »udsmykning«), nemlig den dystre virkning af *nevermore (e/o)*, hvorefter han så gik tilbage og fandt på selve historien og den metriske form.

B.0.4 Den retoriske maskine

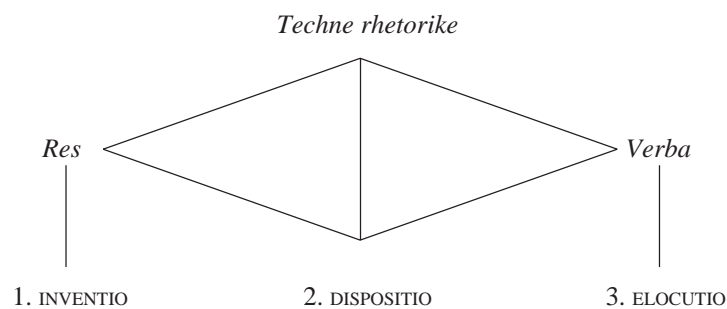
Hvis man glemmer hvad der er på spil, eller hvis man, i det mindste, resolut bestemmer sig for det aristoteliske udgangspunkt, så kan man lade den antikke retoriks underinddelinger »blænde ind over« hinanden, og man får da en kanonisk distribution af den retoriske *techne*'s forskellige dele, et netværk, et træ, eller rettere en stor lian som falder trinvis ned, og som snart opdeler et fælles-element, snart sammenføjer adskilte dele. Dette netværk er en *montage*. Tænk på Diderot og strøpemaskinen: »*Man kan betragte den som ét eneste stort ræsonnement hvis konklusion er fremstillingen af tøjet ...*«. I den ene ende af Diderots maskine stopper man tekstiler ind, i den anden ende finder man strømper. I begyndelsen af den retoriske »maskine« anbringer man noget som knap nok er trådt ud af en oprindelig afasi, nemlig råmaterialer til et ræsonnementet, nogle fakta, et »emne«; ved udgangen finder man en fuldt færdig tale, struktureret, klar til overtalelse.

B.0.5 Techne retorike's fem dele

Vi vil altså tage udgangspunkt i *techne*'s forskellige basisoperationer (man forstår af det foregående at vi knytter delenes orden, *dispositio*, til *techne* og ikke til *oratio*: dette var hvad Aristoteles gjorde). I sin videste udstrækning omfatter *techne rhetorike* fem grundlæggende *operationer*; det er nødvendigt at understrege disse inddelingers *aktive, transitive, programmatisk, operative* natur: det drejer sig ikke om elementer i en struktur, men om en serie fremadskridende, strukturerende handlinger, således som det klart fremgår af definitionernes sproglige form (af verberne):

1	INVENTIO Heuresis	<i>invenire quid dicas</i>	finde hvad man skal sige
2	DISPOSITIO Taxis	<i>inventia disponere</i>	ordne hvad man har fundet
3	ELOCUTIO Lexis	<i>ornare verbis</i>	tilføje udsmykning med ord, figurer
4	ACTIO Hypocrisis	<i>agere et pronuntiare</i>	spille talen som en skuespiller: gestik og diktion
5	MEMORIA Mneme	<i>memoriae mandare</i>	bruge hukommelse

De tre første operationer er de vigtigste (*Inventio, Dispositio, Elocutio*); hver af dem danner basis for et omfattende, subtilt netværk af begreber, og alle tre blev videreført i retorikken efter Antikken (specielt *Elocutio*). De to sidste operationer (*Actio et Memoria*) blev opgivet, så snart retorikken ikke længere kun drejede sig om talte (deklamerede) diskurser, den slags som advokater, politikere eller »ceremonimestre« (den epideiktiske genre) holder, men også, og efterhånden næsten udelukkende, om (skrevne) »værker«. Der er dog ingen tvivl om at disse to dele er ganske interessante: den første (*actio*) fordi den henviser til en talens dramaturgi (dvs. til en hysteri og et ritual); den anden fordi den forudsætter at der findes et niveau af stereotyper, en fikseret intertekstualitet som lader sig overføre mekanisk. Men eftersom disse to sidste operationer ikke vedrører det skrevne værk (i modsætning til *oratio*), og eftersom de ikke, selv ikke i Antikken, gav anledning til egentlige klassificeringer (men kun til korte kommentarer), vil vi, her, fjerne dem fra den retoriske maskine. Vores træ får altså kun tre stammer: 1) *INVENTIO*, 2) *DISPOSITIO*, 3) *ELOCUTIO*. Lad os imidlertid præcisere at der mellem begrebet *techne* og disse tre udgangspunkter befinder sig endnu et niveau: diskursens »substantielle« stof, *Res et Verba*. Jeg tror ikke, at man bare kan oversætte dette som »Ting og Ord«. *Res*, siger Quintilian, er *quae significantur*, og *Verba* er *quae significant*; kort sagt indhold og udtryk, på diskursens niveau. *Res* er noget som venter på mening, noget som i udgangspunktet er konstitueret som betydningsmateriale; *verbum* er en form som søger en mening for at fuldende den. Det er selve paradigmet *res/verba* der tæller, relationen, komplementariteten, udvekslingen, ikke definitionen af den enkelte term. – Eftersom *Dispositio* både angår materialerne (*res*) og de diskursive former (*verba*), må det første udgangspunkt for vores træ, den første arbejdstegning til vores maskine, skrives således:

B.1 INVENTIO

B.1.1 Opdagelse og ikke opfindelse

Inventio henviser ikke så meget til »invention«, opfindelse (af argumenter) som til opdagelse: alting er der allerede, man skal bare finde det igen: begrebet er mere »ekstraktivt« end »kreativt«. Dette underbygges af det forhold, at der angives et »sted« (Topikken) hvorfra man kan uddrage argumenterne og hvorfra de skal føres bort: *inventio* er en vej (*via argumentorum*). Denne opfattelse af *inventio* bygger på to forestillinger: på den ene side, en tryk forvisning om metodens, vejens, kraft: hvis man har den rigtige teknik, når man kaster de argumentative formers net ud over råstoffet, så er man sikker på at fange indholdet til en glimrende tale; på den anden side, overbevisningen om at det spontane, det umetodiske ikke fanger noget som helst: til den færdige tales kraft svarer de første ords intethed; mennesket må forløses for at kunne tale, og til denne forløsning findes der en særlig *techne*, nemlig *inventio*.

B.1.2 Overbevise/bevæge

Fra *inventio* udgår der to store veje, den ene er logisk, den anden psykologisk: at *overbevise* og at *bevæge*. At *overbevise* (*fidem facere*) kræver at man behersker det logiske eller pseudo-logiske apparat som under ét benævnes *Probatio* (det er »Prøvernes« område): det drejer sig om at tvinge tilhørerens sind på den rette måde ved hjælp af ræsonnementer, og på dette tidspunkt tages modtagerens karakter og psykologiske dispositioner ikke i betragtning: beviserne har deres egen kraft. At *bevæge* (*animos impellere*) består derimod i at man forestiller sig, ikke meddelelsen i sig selv, men meddelelsen i forhold til bestemmelsesstedet, i forhold til modtagerens sindsstemning, at man mobiliserer subjektive, moralske beviser. Vi stiger først ned ad *probatio*'s lange vej (*overbevise*) og vender derefter tilbage til den oprindelige dikotomis anden term (*bevæge*).

B.1.3 Beviser uden-for-techne og beviser inden-for-techne

Pisteis, beviserne? Vi beholder ordet bevis af gammel vane, men nu om dage har det en konnotation af videnskabelighed, hvis fravær netop er det træk der definerer de retoriske *pisteis*. Man burde snarere sige: bevisgrunde, overtalelsesmidler, måder til at skabe tiltro med, formidlere af tillid (*fides*). Den binære opdeling af *pisteis* er velkendt: der er de bevisgrunde der befinder sig uden for *techne* (*pisteis atechnoi*) og dem der indgår i *techne* (*pisteis entechnoi*), på latin: *probationes inartificiales/artificiales*; på fransk (B. Lamy): *extrinsèques/intrinsèques*. Denne modstilling er ikke vanskelig at forstå hvis man erindrer hvad en *techne* er: studiet af hvordan man frembringer noget som

er i stand til at være eller ikke at være, dvs. noget som hverken er videnskabeligt (nødvendigt) eller naturligt. Beviserne *uden-for-techne* er altså ufrie, de er ikke i stand til at frembringe kontingente objekter; de befinder sig uden for taleren (den der betjener sig af denne *techne*): det er bevisgrunde som er uløseligt knyttet til objektets natur. Beviser *inden-for-techne* afhænger derimod af talerens evne til at ræsonnere.

B.1.4 Beviser uden-for-techne

Hvad kan taleren stille op med *pisteis atechnoi*? Han kan ikke styre dem (inducere eller deducere med dem); fordi de i sig selv er »livløse«, kan han kun arrangere dem, lade dem komme til deres ret ved at ordne dem metodisk. Hvad slags beviser er der tale om? Det er virkelighedsfragmenter som optages direkte i *dispositio*, de lægges simpelthen frem, de omformes ikke; eller: det er elementer fra »dossieret« som man ikke selv kan finde på (deducere), men som sagen selv eller klienten stiller til rådighed (vi befinder os for øjeblikket inden for den rene juras område). Disse *pisteis atechnoi* klassificeres på følgende måde: der er: 1) *praejudicia*, tidligere kendelser, jurisprudens (det gælder om at afvise dem uden at angribe dem direkte); 2) *rumores*, den offentlige mening, en hel bys *consensus*; 3) *tilståelser under tortur* (*tormenta, quaesita*): Antikkens holdning til tortur var ikke moralsk, men social: det var tilladt at tortere slaver, ikke frie mænd; 4) *aktstykkerne* (*tabulae*): kontrakter, overenskomster, transaktioner mellem privatpersoner, til og med tvangsforhold (tyveri, drab, væbnet røveri, overfald); 5) *edsaflæggelse* (*jusjurandum*): det er et element som indgår i et helt kombinatorisk spil, i en taktik, i et sprog: man kan akceptere, afvise at aflægge ed, man akcepterer, man afviser modpartens ed etc.; 6) *vidnesbyrd* (*testimonia*): det er først og fremmest, i det mindste hos Aristoteles, ædle vidneudsagn som enten stammer fra de gamle digtere (Solon som underbygger atheniensernes krav på øen Salamis ved at citere fra Homer), fra ordsprog eller fra ansete personer i samtiden; det er altså snarere »citeret«.

B.1.5 De »ydre« bevisers betydning

Pisteis atechnoi, de »ydre« beviser, hører til under det juridiske område (*rumores* og *testimonia* kan bruges på det deliberative og epideiktiske område); men man kan forestille sig at de også anvendes i privatlivet, til at vurdere en handling, til at afgøre om man bør rose en eller anden, etc. Sådan opfattede Lamy det. På denne måde kan disse ydre beviser danne grundlag for fiktive repræsentationer (roman, teater); man skal imidlertid være opmærksom på, at der her ikke er tale om *indicier*, for disse hører ind under ræsonnementernes område; de ydre beviser er simpelthen elementer fra et dossier, elementer som kommer udefra, fra en allerede institutionaliseret virkelighed; på litteraturens

område ville sådanne beviser kunne bruges til at udarbejde *dossier*-romaner (den slags findes), der måtte give afkald på enhver forbindende skrift, enhver sammenhængende repræsentation, og kun fremlægge virkelighedsfragmenter som samfundet allerede havde konstitueret sprogligt. Dette er netop hvad *atechnoi* betyder: det er elementer som *består af* socialt sprog og som optages direkte i diskursen, uden at taleren, forfatteren har *transformeret* dem ved hjælp af en eller anden teknisk operation.

B.1.6 Beviser inden-for-techné

Over for disse fragmenter af socialt sprog som fremlægges direkte, i rå tilstand (bortset fra at de fremhæves i kraft af selve opstillingen) står *ræsonnementerne* som helt og holdent er afhængige af talerens evner (*pisteis entechnoi*). *Entechnos* betyder i denne sammenhæng netop: hvad der sorterer under talerens *praksis*, for stoffet *transformeres* her til overbevisende kraft ved hjælp af en logisk operation. Der er, strengt taget, tale om en dobbelt operation: induktion og deduktion. *Pisteis entechnoi* inddeles følgelig i to typer: 1) *exemplum* (induktion), 2) *enthymem* (deduktion); det drejer sig naturligvis her om former for induktion og deduktion som ikke er videnskabelige, men simpelthen »almene« (beregnet for almenheden). De to fremgangsmåder er uomgængelige: *Alle talere som vil frembringe overtalelse må bevise ved hjælp af eksempler og enthymemer; der er ikke andre midler end disse* (Aristoteles). Alligevel er der opstået en slags kvasi-æstetisk, stilmæssig forskel mellem eksemplet og enthymemet: *exemplum* frembringer en mild form for overtalelse som menigmand sætter mere pris på; det er en lysende kraft som udnytter den lyst der altid er forbundet med sammenligninger; enthymemet, som er stærkere, mere fyndigt, frembringer en voldsom, foruroligende kraft, det udnytter syllogismens energi; det overrumpler, det er beviset i ren form, i hele dets kraft, beviset som essens.

B.1.7 Exemplum

Exemplum (*paradeigma*) er den retoriske induktion: man bevæger sig fra ét særtilfælde til et andet via et underforstået fælleselement: fra ét objekt slutter man sig til klassen, derefter henviser man fra denne klasse til et nyt objekt.¹⁶ *Exemplum* kan have et hvilket som helst omfang, det kan være et ord, en hændelse, en samling hændelser og fortællingen om disse hændelser. Det er en overtalende sammenligning, et argument baseret på analogi: man finder gode *exempla* hvis man har anlæg for at se analogier – og naturligvis også modsætninger;¹⁷ som det græske navn antyder, bevæger eksemplet sig i retning af det paradigmatiske, det metaforiske. Siden Aristoteles' tid har man underopdelt *exemplum* i virkeligt og fiktivt; det fiktive underopdeles i *parabel* og *fabel*; det

virkelige omfatter historiske eksempler, men også mytologiske, og står i modsætning, ikke til det imaginære, men til det man selv finder på; *parabelen* er en kort sammenligning,¹⁸ *fablen* (*logos*) er en sammenføjning af handlinger. I dette sidste ligger at eksemplet har narrative kvaliteter, et forhold som udfoldes i det videre historiske forløb.

B.1.8 Den eksemplariske figur: imago

I begyndelsen af første århundrede f.Kr. dukker der en ny form for *exemplum* op: den eksemplariske person (*eikon*, *imago*) er en figur som inkarnerer en dyd: *Cato illa virtutum viva imago* (Cicero). Der udvikles et *imago*-repertoire til brug i retor-skolerne (Valerius Maximus, under Tiberius: *Factorum ac dicatorum memorabilium libri novem*), senere kommer der en versificeret version. Denne samling figurer er umådelig populær i middelalderen; den lærde poesi etablerer den definitive kanon over disse personer, en veritabel Olymp af arketyper som Gud har anbragt i det historiske forløb; *imago virtutis* kan af og til være en helt underordnet person der opnår stor berømmelse, som f.eks. Amyclas, færgemanden der fragtede »Cæsar og hans skæbne« fra Epirus til Brindisi midt under en storm (= fattigdom og nøgternhed); der er talrige »imago« er hos Dante. Selve det forhold at man har kunnet opstille et repertoire af *exempla*, understreger netop hvad der, så at sige, er eksemplets strukturelle funktion: det er et flytbart tekststykke, udstyret med en klar og tydelig mening (et heroisk portræt; en hagiografisk historie); heraf fremgår det, at man ville kunne følge det helt frem til den på én gang diskontinuerte og allegoriske skrift man finder i moderne populærpresse: Churchill, Johannes XXIII er »*imago*« er, eksempler som skal overbevise os om, at man bør være modig, at man bør være god.

B.1.9 Argumenta

Over for *exemplum*, den induktive overtalelses måde, står gruppen af deduktive måder, *argumenta*. Ordets tvetydighed er vigtig i denne sammenhæng. I Antikken betyder *argumentum* sædvanligvis: temaet i en scenisk fortælling (»argumentet« i en komedie af Plautus), eller: artikuleret handling (i modsætning til *mythos*, som er en sammenføjning af flere handlinger). For Cicero er det på én gang »en fiktiv ting som ville kunne være sket« (det plausible) og »en sandsynlig idé som bruges til at overbevise med«, en opfattelse hvis logiske konsekvenser Quintilian præciserer: »at bevise en ting ved hjælp af en anden, at fastslå noget tvivlsomt ved hjælp af noget som ikke er det«. På denne måde opstår der en vigtig dobbelthed: der er tale om en form for urent ræsonnement (»enhver form for offentligt ræsonnement«, siger en af retorerne) som let lader sig dramatisere, og som på én gang tilhører det intellektuelle og det fiktive, det

logiske og det narrative (genfinder man ikke samme tvetydighed i mange moderne »essays«?). *Argumenta*-maskineriet som begynder her og som først afsluttes ved udgangen af *probatio*, starter med et mesterstykke, det deduktive bevis' tabernakel, *enthymemet*, som af og til kaldes *commentum*, *commentatio*, en bogstavelig oversættelse af det græske *enthymema* (enhver refleksion i tanken), men som man oftest, med en sigende synekdoke, kalder: *argumentum*.

B.1.10 *Enthymemet*

Enthymemet har i tidens løb haft to forskellige betydninger (som ikke er modsætninger). I. For aristotelikerne er det en syllogisme baseret på sandsynligheder eller tegn, ikke på det sande og umiddelbare (som det er tilfældet med den videnskabelige syllogisme); enthymemet er en *retorisk syllogisme*, som udelukkende udvikles på *publikums niveau* (ligesom når man taler om at være på niveau med en eller anden), ud fra hvad der er *muligt*, dvs. ud fra hvad folk tror; det er en konkret deduktion som foretages med henblik på *præsentation* (det er en slags acceptabelt skuespil), i modsætning til den abstrakte deduktion som udelukkende gennemføres af hensyn til analysen; det er en folkelig måde at ræsonnere på som udannede mennesker let kan lære at beherske. I kraft af dette udgangspunkt frembringer enthymemet overtalelse, ikke beviser; for Aristoteles er præmissernes *sandsynlighed* tilstrækkeligt til at definere enthymemet (det sandsynlige tillader modsætninger); derfor er det nødvendigt at definere og klassificere enthymemets præmisser (cf. afsnit B.1.13-16 i det følgende). II. Med Quintilian indføres en ny definition som sejrer totalt i middelalderen (efter Boethius): enthymemet defineres ikke ud fra præmissernes indhold, men ud fra fremstillingens elliptiske karakter: det er en ufuldstændig syllogisme, en forkortet syllogisme: det har »hverken lige så mange eller lige så tydelige dele som den filosofiske syllogisme«: man kan udelade den ene af de to præmisser eller konklusionen: det er med andre ord en syllogisme som beskæres ved at man (i udsagnet) udelader en påstand hvis rigtighed forekommer indlysende, og som man, af denne grund, simpelthen har i tankerne, »i ånden« (*en thymo*). Hvis man anvender denne definition på vores kulturs arke-syllogisme (den fortæller, på en mærkelig måde, om vores død) – også selvom præmissen måske ikke er umiddelbart sandsynlig, hvilket medfører at man ikke ville kunne bruge den som udgangspunkt for et enthymem af type I – så får man følgende enthymemer: *mennesker er dødelige, altså er Sokrates dødelig; Sokrates er dødelig, fordi mennesker er det; Sokrates er et menneske, altså dødelig, etc.* I stedet for denne dystre skabelon kunne man måske foretrække dette, mere aktuelle, eksempel fra Port-Royal: *Ethvert legeme som reflekterer lys i alle retninger er ujævnt; månen reflekterer lys i alle retninger; altså er månen et ujævnt legeme*, og alle de enthymematiske former som kan

udledes heraf (*månen er ujævn, fordi den reflekterer lys i alle retninger, etc.*). Faktisk er denne anden definition af enthymemet især knyttet til Port-Royals *Logique*, og det er let at forstå hvorfor (eller hvordan): det klassiske menneske tror at syllogismen ligger fiks og færdig i tanken (»de tre sætningers antal er i nøje samsvar med vor ånds udstrækning«); hvis enthymemet er en ufuldstændig syllogisme, kan det følgelig kun være det *på sprogets niveau* (som ikke er »åndens«): det er en syllogisme som er fuldstændig i ånden, men ufuldstændig i udtrykket; det er kort sagt et sprogligt uheld, en afvigelse.

B.1.11 Enthymemets metamorfoser

Her er nogle af den retoriske syllogismes varianter: 1) *prosyllogisme*, en sammenkædning af syllogismer hvor den enes konklusion bliver den næstes præmis; 2) *sorites* (*soros*, en dyng), en ophobning af præmisser eller en kæde af forkortede syllogismer; 3) *epicheirema* (som ofte kommenteres i Antikken), en udfoldet syllogisme hvori hver præmis ledsages af sit bevis; den epicheirematisk struktur kan udstrækkes til at dække en hel diskurs i fem dele: påstand, begrundelse for oversætningen, antagelse eller undersætning, bevis for undersætningen, *complexio* eller konklusion: A ... fordi ... Men B ... fordi ... Derfor C;¹⁹ 4) det *tilsyneladende enthymem*, et ræsonnement baseret på tricks, ordspil; 5) *maxime* (*gnome, sententia*): en meget elliptisk, monodisk form, et fragment af et enthymem hvor resten er underforstået: »man skal ikke lære sine børn for meget (for så bliver deres medborgere misundelige)«. ²⁰ Karakteristisk nok bevæger *sententia* sig fra *inventio* (fra ræsonnementet, fra den syntagmatiske retorik) til *elocutio*, til stilen (forstørrelses- og formindskelsesfigurer); den blomstrer i middelalderen og medvirker til at der dannes et forråd af citater om alle mulige lærde emner: sætninger, gnomiske vers som læres udenad, samles, opstilles i alfabetisk orden.

B.1.12 Glæden ved enthymemet

Fordi den retoriske syllogisme foretages af hensyn til publikum (og ikke under videnskabelig kontrol), er psykologiske overvejelser relevante, og Aristoteles insisterer på dem. Enthymemet er som en lystvandring, som en behagelig rejse: man starter fra et punkt som det ikke er nødvendigt at bevise, og drager derfra af sted mod et andet punkt som skal bevises; man har den behagelige fornemmelse (selv om den stammer fra tvang) af at opdage det nye i kraft af en slags naturlig overførelse, en slags rodnet der forbinder det kendte (det man kan mene noget om) med det ukendte. For at give fuld tilfredsstillelse må vandringen dog foregå under opsyn: ræsonnementet bør ikke strækkes alt for langt, og man skal ikke gå igennem alle trin for at nå frem til konklusionen: den slags trætter (epicheirema bør man kun bruge ved de helt store anlednin-

ger); for man må tage hensyn til tilhørernes uvidenhed (uvidenhed er netop denne manglende evne til at drage slutninger gennem talrige led og til at følge et ræsonnement over længere tid); eller rettere: denne uvidenhed må man udnytte, således at tilhørerne får en fornemmelse af at det er dem selv der ophæver den, ved egen tankekraft: enthymemet er ikke en syllogisme som er opstået ved et uheld eller på grund af manglende evner, syllogismen er forkortet fordi tilhøreren bør få lov at opleve glæden ved selv at konstruere argumentet: det er lidt den samme glæde man kan opleve ved at udfylde et forudgivet mønster (kryptogrammer, spil, krydsord). Selv om Port-Royal altid anså sproget for at være utilstrækkeligt i forhold til tanken – og enthymemet er jo en sproglig syllogisme – så anerkendte man denne glæde ved det ufuldstændige ræsonnement: »Denne udeladelse [af en del af syllogismen] kildrer tilhørernes forfængelighed; ved at overlade noget til deres egen dømmekraft og ved at forkorte diskursen, gør udeladelsen den stærkere og mere levende»;²¹ vi bemærker imidlertid den moralske ændring (i forhold til Aristoteles): enthymemets lyst forbindes ikke så meget med tilhørerens kreative autonomi som med *kortfattethedens* fortræffelighed der triumferende fremstilles som et tegn på tankens *overskud* i forhold til sproget (tanken vinder over sproget i kraft af sin længde): »... noget af det smukkeste ved en diskurs er at være fuld af mening og at give ånden anledning til at forme en tanke som er mere omfattende end udtrykket ...«.

B.1.13 De enthymematiske præmisser

Præmisserne er det sted hvorfra vi drager ud på enthymemets behagelige vej. Dette sted er kendt, sikkert, men ikke sikkert i videnskabelig forstand: det drejer sig om vores menneskelige sikkerhed. Hvad anser vi da for sikkert og vist? 1) det som sorterer under sanserne, det vi ser og hører: de sikre indicier, *tekmeria*; 2) det som sorterer under den sunde sans, det folk almindeligvis er enige om, det som er fastsat ved lov, det som er skik og brug (»der findes guder«, »man bør ære sin far og sin mor«, etc.): dette er sandsynlighederne, *eikota*, eller, med fællesbetegnelsen, det sandsynlige (*eikos*); 3) mellem disse to former for menneskelig »vished« anbringer Aristoteles en mere vag kategori: *semeia*, tegnene (en ting som tjener til at forstå en anden ting, *per quod alia res intelligitur*).

B.1.14 Tekmerion, det sikre indicium

Tekmerion er det sikre indicium, det nødvendige tegn eller endog »det ufor-gængelige tegn«, det som er hvad det er og som ikke kan være anderledes. En kvinde nedkommer: det er det sikre indicium (*tekmerion*) på at hun har haft samkvem med en mand. Denne præmis minder meget om den der indleder de

videnskabelige syllogismer, selvom den kun er baseret på almen erfaring. Som altid når man graver dette gamle logiske (eller retoriske) stof frem, bliver man slået over hvor fuldstændig ubesværet det fungerer i massekulturens værker – i en sådan grad at det er et spørgsmål om ikke Aristoteles er denne kulturs filosof, og om det følgelig ikke også er ham der grundlægger den kritik som kan få has på den; disse værker mobiliserer faktisk til stadighed fysiske »evidenser« der bruges som udgangspunkt for implicitte ræsonnementer og giver historiens forløb en slags rationel begrundelse. I *Goldfinger* er der en person der bliver dræbt ved elektrisk stød gennem vand: dette er et velkendt fænomen, det behøver ikke begrundes, det er en »naturlig« præmis, et *tekmerion*; et andet sted (i samme film) dør en kvinde, fordi hendes krop er blevet forgyldt; her er det nødvendigt at vide, at guldmalingen forhindrer huden i at ånde og dermed forårsager kvælning: eftersom dette er sjældent, må det begrundes (med en forklaring); det er altså ikke et *tekmerion*, eller det er i det mindste »koblet fra« i forhold til den forudgående vished (kvælning forårsager død). Det siger sig selv at disse *tekmeria*, historisk set, ikke har samme solide stabilitet som Aristoteles hævdede: hvad der er »sikkert og vist«, afhænger af almen »viden«, og dén ændrer sig med tider og samfund; for nu at genoptage Quintilians eksempel (og benægte det): det fortælles at der findes folkeslag som ikke sætter fødsel og samleje i forbindelse med hinanden (barnet sover i moderen, Gud vækker det).

B.1.15 Eikos, det sandsynlige

Den anden form for (menneskelig, ikke-videnskabelig) »vished« som kan anvendes som præmis for enthymemet er det sandsynlige, noget som i Aristoteles' øjne er helt afgørende. Det sandsynlige er fællesbegrebet for de vurderinger folk foretager ved hjælp af erfaringer og ufuldstændige induktioner (Perelman foreslår at man kalder det for det *preferable*, det som bør foretrækkes). I den aristoteliske sandsynlighed er der to kerner: 1) forestillingen om det *almene* som modsætning til forestillingen om det *universelle*: det universelle er uomgængeligt (dette er videnskabens kendetegn), det almene er ikke uomgængeligt; det drejer sig om en menneskelig form for »almenhed« som, i sidste instans, bestemmes statistisk på basis af flertallets mening; 2) muligheden for kontraritet; publikum opfatter ganske vist enthymemet som en sikker syllogisme, den tager tilsyneladende udgangspunkt i noget man tror »fuldt og fast« på; men, i modsætning til videnskaben, kan det sandsynlige rumme modsætninger: den menneskelige erfarings og det moralske livs grænser er *eikos'* grænser, og inden for dette område er det modsatte aldrig umuligt: man kan ikke, på (videnskabelig) sikker måde, forudsige et frit væsens beslutninger: »den som er sund og rask kommer til at opleve morgendagen«, »en far elsker

sine børn«, »hvis der ikke har været indbrud i huset, må tyveriet være begået af en af beboerne«, etc.: javel, men det modsatte er altid muligt; analytikeren, retorikeren mærker nok styrken i disse opfattelser, men han holder dem i al ærbarhed på afstand ved at indlede dem med et *esto* (*lad os antage at ...*) som fritager ham for ansvar i forhold til videnskaben, hvor det modsatte aldrig er muligt.

B.1.16 Semeion, tegnet

Semeion, enthymemets tredje mulige udgangspunkt, er et mere tvetydigt, mindre sikkert indicium end *tekmerion*. Blodspor kan tyde på der er begået et mord, men det er ikke sikkert: blodet kan stamme fra næseblod eller fra en offerhandling. For at tegnet skal kunne bruges som bevis, må det ledsages af andre tegn; eller: for at ophæve tegnets polysemi (*semeion* er i virkeligheden et polysemisk tegn) må man tage hele konteksten til hjælp. Atalante var ikke jomfru, for hun løb omkring i skoven sammen med drengene: for Quintilian genstår det at bevise dette; påstanden er endog så usikker at han placerer *semeion* uden for talerens *techné*: taleren kan ikke benytte et *semeion* og gennem en enthymematisk konklusion forvandle det til vished.

B.1.17 Enthymemets anvendelse

Eftersom enthymemet er en »almen« måde at ræsonnere på, var det tilladt at anvende det uden for det juridiske område, og det er også muligt at møde det uden for retorikken (og Antikken). Aristoteles studerede selv den *praktiske syllogisme* eller den slags enthymemer som resulterer i beslutninger; i oversætningen er der en eller anden gængs *maxime* (*eikos*); i undersætningen konstaterer agenten (f.eks. jeg selv) at han befinder sig i en situation som dækkes af oversætningen; han konkluderer med at beslutte sig for en bestemt adfærd. Men hvordan går det da til, at konklusionen ganske ofte er i modstrid med oversætningen, og at man handler mod bedre vidende? Det skyldes at der, temmelig ofte, sker en afbøjning fra oversætningen til undersætningen: undersætningen forudsætter stiltiende en anden oversætning: »At drikke alkohol er skadeligt for mennesker; jeg er et menneske; altså bør jeg ikke drikke«, og alligevel drikker jeg, trods dette smukke enthymem; det skyldes at jeg »i smug« henholder mig til en anden oversætning: det perlende og iskolde læsker, det er godt at blive afkølet (en oversætning man kender fra reklamer og fra samtaler på bistroen). En anden mulig udvidelse af enthymemets område: at bruge det inden for de »kolde« og rationelle, på én gang distante og offentlige, sprog, eksempelvis de institutionelle sprog (det offentlige diplomati f.eks.): efter at kinesiske studenter havde demonstreret foran den amerikanske ambassade i Moskva (marts 1965), efter at demonstrationen var blevet stand-

set af det russiske politi, og efter at den kinesiske regering havde protesteret mod denne undertrykkelse, svarer en sovjetisk note på den kinesiske protest med et smukt epicheirema, en Cicero værdigt (cf. B.1.11): 1) Oversætning: *eikos*, den offentlige mening: *der findes diplomatiske normer som alle lande respekterer*; 2) Oversættningens bevis: *Kineserne respekterer selv disse høflighedsnormer, hjemme i deres eget land*; 3) Undersætning: *de kinesiske studenter i Moskva brød disse normer*; 4) Undersætningens bevis: historien om demonstrationen (*fornærmelser, voldshandlinger og andre handlinger som falder ind under straffeloven*); 5) Konklusionen udsiges ikke (det er jo et enthymem), men den er klar nok: det er noten selv som afvisning af den kinesiske protest: modstanderen er bragt i modstrid med *eikos* og med sig selv.

B.1.18 Stedet, topos, locus

Efter at de enthymematisk-præmissers klasser er blevet skilt ud fra hinanden, genstår det at fylde dem, at finde præmisserne: vi har de store former, men hvordan finder vi på indholdet? Det er altid samme, ængstelige spørgsmål som Retorikken stiller og som den forsøger at besvare: *hvad skal man sige?* At svaret er vigtigt, dét vidner *Topikkens* omfang og popularitet om: Topikken, som begynder nu, er den del af *Inventio* hvis opgave det er at levere indhold til ræsonnementerne. Præmisserne kan faktisk hentes bestemte steder. Hvad er et sted? Det er, siger Aristoteles, det hvorom en mangfoldighed af oratoriske ræsonnementer stemmer overens. Stederne er, siger Port Royal, »visse generelle hovedpunkter hvortil man kan henføre alle de beviser man bruger inden for de forskellige stofområder man behandler«; eller (Lamy): »generelle råd som får dem der konsulterer dem til at huske alle de sider hvorfra man kan betragte et emne«. Mere oplysende end disse abstrakte definitioner er dog den metaforiske holdning til stedet. Man har brugt mange metaforer for at identificere stedet. For det første, hvorfor overhovedet *sted*? Fordi, siger Aristoteles, for at huske tingene er det tilstrækkeligt at kende det sted de befinder sig (stedet er altså et element i en idéassociation, en optræning, en dressur, en hukommelsesteknik); stederne er altså ikke argumenterne selv, men de rum hvori man anbringer dem. Heraf alle de billeder som forbinder forestillingen om rum med forestillingen om lager, lokalisering, udvinding: et *område* (hvor man kan finde argumenterne), en *malmåre*, en *kreds*, en *sfære*, en *kilde*, en *brønd*, et *arsenal*, et *skatkammer*, ja endog et *dueslag* (W.D.Ross); »stederne – siger Dumarsais – er de celler hvor alle kan gå hen og, så at sige, hente stof til en tale og argumenter om alle slags emner«. En skolastisk logiker som hæfter sig ved stedets huslige karakter, sammenligner det med en etikette som angiver indholdet i en beholder (*pyxidium indices*); de argumenter som stammer fra stederne vil, ifølge Cicero, selv stille sig til rådighed for den sag som skal be-

handles »ligesom bogstaverne for de ord som skal skrives«: stederne er med andre ord et lager af samme helt specielle karakter som alfabetet: et korpus af former som i sig selv er blottet for mening, men som medvirker til at skabe mening i kraft af deres udvælgelse, arrangement, aktualisering. Hvad er *Topikken* i forhold til stedet? Det ser ud til at man kan udskille tre definitioner, eller at ordet i det mindste har haft tre orienteringer efter hinanden. Topikken er – eller var: 1) en metode, 2) et gitterværk af tomme former, 3) et lager af fyldte former.

B.1.19 Topikken: en metode

Oprindeligt (ifølge Aristoteles' *Topica*, som kommer før hans Retorik) var Topikken en samling af »lieux communs«, fællessteder, til brug i dialektikken, dvs. til brug i de syllogismer som er baseret på det mulige (formidlingen mellem det videnskabelige og det sandsynlige); heraf fremstiller Aristoteles så en metode som er mere praktisk end dialektisk: den som »sætter os i stand til at drage konklusioner om ethvert givet emne på basis af sandsynlige grunde«. Denne betydning har holdt sig eller er i det mindste dukket op fra tid til anden gennem retorikkens historie: i disse tilfælde er Topikken en kunst (viden organiseret med henblik på undervisning: en *disciplina*), kunsten at finde argumenter (Isidor), eller også: en samling »hurtige og nemme metoder til at finde stof at tale om, selv når emnerne er helt ukendte« (Lamy) – man forstår filosofiens mistænksomhed over for en sådan metode.

B.1.20 Topikken: et gitterværk

I den anden betydning er Topikken et netværk af former, en kvasi-kybernetisk proces som man påtvinger det stof der skal transformeres til overtalende diskurs. Man må forestille sig det således: taleren får tildelt et *emne* (*quaestio*); for at finde argumenter »fører« taleren sit emne henover et gitter af tomme former: ved kontakten mellem emnet og det enkelte felt (det enkelte »sted«) i gitteret (i Topikken) opstår der en mulig idé, en enthymematisk præmis. I Antikken fandtes der en pædagogisk version af denne procedure: *chreia*, eller »nyttig« øvelse, en virtuositetsprøve for skoleelever som bestod i at føre et tema igennem en række steder: *quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando?* Inspireret af antikkens topikker foreslår Lamy, i det syttende århundrede, følgende gitter: genre, forskel, definition, opregning af delene, etymologi, bøjninger (det associationsfelt som ordets rod indgår i), sammenligning, modsigelse, virkninger, årsager, etc. Lad os forestille os at vi skal holde en tale om litteratur: Vi »løber tør« for ideer (det hænder), men heldigvis har vi Lamys topik: nu kan vi i det mindste stille os selv nogle spørgsmål og forsøge at besvare dem: til hvilken »genre« skal vi henregne litteraturen?

kunst? diskurs? kulturprodukt? Hvis den er »kunst«, hvad adskiller den da fra de andre kunstarter? Hvor mange dele skal vi tildele den og hvilke? Hvilken inspiration kan ordets etymologi give os? dets forhold til de morfologiske naboer (*littéraire, littéral, lettres, lettré*, etc.)? Hvad står litteraturen i modsætningsforhold til? Penge? Sandhed? etc.²² Sammenføjnngen af *quaestio* og gitter minder om forholdet mellem tema og prædikater, mellem emne og attributter: den »attributive topik« når sit højdepunkt med Lullisternes skemaer (*ars brevis*): de generelle attributter er stedstyper. – Det er klart hvad der er hensigten med det topiske gitter: de metaforer som drejer sig om sted (*topos*) fortæller det tydeligt: argumenterne *gemmer sig*, de ligger *skjult* i områder, dybder, lag, hvorfra man må kalde dem frem, vække dem: Topikken forløser det *latente*: den er en form som artikulerer indhold og som derved producerer meningsfragmenter, forståelige elementer.

B.1.21 Topikken: et lager

Stederne er i princippet tomme former; men disse former fik meget hurtigt en tendens til altid at blive fyldt på samme måde, til at bære indhold som først var kontingent, og som derefter blev gentaget, tingsliggjort. Topikken blev et lager af stereotyper, af hævdundne temaer, fyldte »stykker« som næsten obligatorisk indføres i fremstillingen af ethvert emne. Heraf den historiske tvetydighed i udtrykket *fælles steder* (*topoi koinoi, loci communi*): 1) det er tomme former, fælles for alle argumenter (jo mere tomme de er, desto mere fælles er de, cf. B.1.23 i det følgende); 2) det er stereotyper, fortærskede påstande. Topikken som et fyldt lager: det var overhovedet ikke Aristoteles' mening, men man finder den allerede hos Sofisterne: de følte at det var nødvendigt med en liste over ting man plejer at snakke om og som man ikke bør kunne blive »sat til vægs« på. Denne tingsliggørelse af Topikken foregår regelmæssigt, efter Aristoteles, via de latinske forfattere; den triumferede i neo-retorikken og var almindelig udbredt i middelalderen. Curtius har lavet en fortegnelse over disse obligatoriske temaer og deres faste behandling. Her er et par af den slags tingsliggjorte steder (fra middelalderen): 1) *topos* om den foregivne beskedenhed: enhver taler bør erklære at han er helt knuget af sit emne, at han er inkompetent, at det bestemt ikke er koketteri der får ham til at hævde det, etc. (*excusatio propter infirmitatem*²³), 2) *topos* om *puer senilis*: dette er det magiske tema om ynglingen hvis visdom er fuldkommen, eller om oldingen som har ungdommens skønhed og ynde; 3) *topos* om *locus amoenus*: det ideale landskab, Elyseum eller Paradis (træer, buskads, kilde og slette) har givet anledning til adskillige litterære »beskrivelser« (cf. *ekphrasis*, A.5.2), men stammer fra det juridiske område: enhver overbevisende sagsfremstilling krævede *argumentum a loco*: beviserne måtte funderes i det sted handlingen var fore-

gået; topografien invaderede derefter litteraturen (fra Vergil til Barrès); når denne *topos* først er blevet tingsliggjort, får den et fast, kontekstuafhængigt indhold: man anbringer oliventræer og løver i de nordlige egne: *landskabet* skilles fra *stedet*, for dets funktion er at konstituere et universelt tegn, et tegn for Natur: landskabet er det kulturelle tegn for Natur; 4) *adynata (impossibilia)*: denne *topos* beskriver modstridende fænomener, objekter og væsener som om de pludseligt var blevet forenelige, en paradoksal omvendning der fungerer som foruroligende tegn på at der er »vendt op og ned« på verden: *løven flygter for fårene* (Vergil); denne *topos* blomstrer i middelalderen, hvor den gør det muligt at formulere tidskritik: det er det forgræmmede, gammelmandsagtige tema om at man »aldrig har set noget lignende«, eller: at dette er *topmålet*.²⁴ Alle disse *topoi* er, og var det allerede før middelalderen, løse stykker (et bevis på deres stærke tingsliggørelse), bevægelige, flytbare: de er elementer i en syntagmatisk kombinatorik; placeringen af dem var kun underlagt én eneste begrænsning: de kunne ikke anbringes i *peroratio* (talens afslutning), for eftersom den skal opsummere *oratio*, er den fuldstændigt kontingent. Og dog: hvor mange stereotype afslutninger har der ikke været siden dengang, og er der ikke den dag i dag!

B.1.22 Nogle Topikker

I vores retoriske træ fungerer Topik-gitteret som en stor fordelingscentral (et sted for *dispatching*), derfor vender vi nu tilbage til gitteret for at kunne genoptage »nedstigningen«. Antikken og klassicismen producerede adskillige topikker, som blev defineret på basis af ligheder, enten mellem steder eller mellem emner. Som eksempel på det første kan man nævne Port-Royal's *Topique Générale* som var inspireret af den tyske logiker Clauberg (1654); Lamys topik som vi nævnte ovenfor gav en antydning af hvad det drejer sig om: der er grammatikkens steder (etymologi, *conjugata*), logikkens steder (genus, proprium, accidens, species, differentia, definition, division), metafysikkens steder (final årsag, virkende årsag, virkning, helhed, dele, kontrære termer); dette er tydeligvis en aristotelisk topik. Som eksempler på det andet, de emnebaserede Topikker, kan man nævne følgende: 1) den *oratoriske Topik*, topik i egentlig forstand; den omfatter i virkeligheden tre topikker: en ræsonnementernes topik, en sædernes topik (*ethe*: praktisk intelligens, dyd, hengivelse, opofrelse) og en passionernes topik (*pathe*: vrede, kærlighed, frygt, skam og deres modsætninger); 2) det *latterliges topik*, en del af en mulig retorik om det komiske; Cicero og Quintilian opregnede nogle af latterlighedens *topoi*: legemsskavanker, mentale defekter, uheld, ydre fremtoning, etc.; 3) en *teologisk topik*: den omfatter de forskellige kilder hvorfra Teologerne kan øse deres argumenter: Skrifterne, Paverne, Kirkemøderne, etc.; 4) *sensibilitetens* eller *ima-*

ginationens topik; man finder den skitseret hos Vico: »Civilisationens grundlæggere [en allusion til Poesiens ælde] gav sig i kast med en *sensibilitetens topik* hvori de samlede individers eller arters egenskaber, kvaliteter eller forbindelser og brugte dem helt konkret til at skabe den poetiske genre«; Vico taler et andet sted om »*imaginationens universalier*«; i denne sensibilitetstopik kan man se en forløber for den form for tematisk kritik som beskæftiger sig med kategorier, ikke med forfattere: altså, kort sagt, Bachelards kritik: det stigende, det hule, det stormfulde, det glitrende, det sovende, etc., er »steder« som poeternes »billeder« er underlagt.

B.1.23 De fælles steder

Den egentlige Topik (den oratoriske, aristoteliske topik), den som, i modsætning til karakterernes og passionernes topikker, er baseret på *pisteis entechnoi*, har to dele, to under-topikker: 1) en almen topik, den om de fælles steder, 2) en anvendt topik, den om de særlige steder. De *fælles steder* (*topoi koinoi, loci communissimi*) har hos Aristoteles en helt anden betydning end hvad vi i dag forbinder med udtrykket (under indflydelse af ordet Topik's tredje betydning, cf. B.1.21). De fælles steder er ikke fyldte stereotyper, men derimod formelle steder: eftersom de er almene (det almene er karakteristisk for det sandsynlige), er de fælles for alle emner. For Aristoteles er der, alt i alt, tre af den slags steder: 1) *muligt/umuligt*; når disse termer konfronteres med tid (fortid, fremtid), rejser de et topik spørgsmål: kunne dette være sket eller ej, vil det kunne ske eller ej? Dette sted kan anvendes på modsætningsrelationer: hvis det var muligt at noget begyndte, er det også muligt at det vil slutte igen, etc.; 2) *eksistens/ikke-eksistens* (eller *virkeligt/ikke-virkeligt*); ligesom det foregående sted kan også dette konfronteres med tid: hvis noget som vanskeligt kan ske, ikke desto mindre er sket, så er det mindre vanskelige helt sikkert også sket (fortid); der ligger byggematerialer her: det er sandsynligt at der skal bygges et hus (fremtid); 3) *mere/mindre*: dette er stedet om det større og det mindre; det drejer sig primært om »den stærkeste grund«: det er højst sandsynligt at X har tævet sine naboer, i betragtning af at han faktisk slår sin egen far. – Selv om de fælles steder, pr. definition, er uspecificerede, passer de hver især specielt godt til en af de tre oratoriske genrer: *muligt/umuligt* passer til det deliberative (kan man gøre sådan?), *virkeligt/ikke-virkeligt* passer til det juridiske (har forbrydelsen virkelig fundet sted?), *mere/mindre* passer til det epideiktiske (lovtale eller dadel).

B.1.24 De særlige steder

De særlige steder (*eide, idia*) er steder som passer til bestemte emner; det er partikulære sandheder, specielle, alment akcepterede, påstande; det er ekspe-

rimentelle sandheder knyttet til politik, jura, økonomi, søfart, krig, etc. Men eftersom disse steder er tæt sammenvævet med bestemte discipliner, genrer, partikulære emner og disses praksis, kan man ikke opregne dem. Ikke desto mindre bør det teoretiske spørgsmål dog rejses. Resten af vores træ vil derfor bestå i at konfrontere *inventio*, således som vi har lært den at kende indtil nu, med indholdets specificitet. Denne konfrontation er *quaestio*.

B.1.25 Tese og hypotese: *causa*

Quaestio er den form diskursens specificitet antager. Blandt alle de operationer den retoriske »maskine« ideelt forudsætter, indfører vi nu en ny variabel (og når det drejer sig om at *frembringe* diskursen, så er denne variabel, sandt at sige, selve udgangspunktet): indholdet, det der skal diskuteres, kort sagt det referentielle. Denne referentialitet er, pr. definition kontingent, men kan dog opdeles i to store klasser som udgør *quaestio*'s to hovedtyper: 1) *position* eller *tese* (*thesis, propositum*): et alment spørgsmål, »abstrakt« ville vi sige i dag, som ikke desto mindre er præciseret, kontekstualiseret (ellers ville det ikke sortere under de særlige steder), men som alligevel (og det er dets særlige kendetegn) mangler steds- eller tidsparametre (for eksempel: *bør man gifte sig?*); 2) *hypotese* (*hypothesis*): et partikulært spørgsmål som forudsætter begivenheder, omstændigheder, personer, kort sagt tid og sted (for eksempel: *bør X gifte sig?*) – vi ser at ordene *tese* og *hypotese* har en helt anden betydning i retorikken end hvad vi er vant til. Hypotesen, det tids- og stedsbestemte forhold som skal diskuteres, har også et andet, mere imponerende navn: hypotesen, det er *causa*. *Causa* er et *negotium*, et anliggende, en kombination af flere forskellige kontingenser; et problematisk punkt hvori det kontingente, og først og fremmest det tidsmæssige, er involveret. Eftersom der er tre »tider« (fortid, nutid, fremtid) får man altså tre slags *causa*, og hver type svarer til en af de tre oratoriske genrer som vi allerede kender: her får genrerne altså en strukturel begrundelse og bliver placeret i vores retoriske træ. Vi kan give dem deres attributter:

<i>Genre</i>	<i>Publikum</i>	<i>Formål</i>	<i>Emne</i>	<i>Tid</i>	<i>Ræsonnement (a)</i>	<i>Fælles steder</i>
1 DELIBERATIV	medlemmer af en politisk forsamling	råde/fraråde	det nyttige/det skadelige	fremtid	<i>exempla</i>	det mulige/det umulige
2 JURIDISK	dommere	anklage/forsvare	det retfærdige/det uretfærdige	fortid	enthymemer	det virkelige/det ikke-virkelige
3 EPIDEIKTISK	tilskuere, offentligheden	rose/dadle	det skønne/det hæslige	nutid	udfoldende sammenligning (b)	mere/mindre

- (a) Det drejer sig om den fremherskende type.
- (b) Dette er en variant af induktion, et *exemplum* beregnet på forherligelse af den person som roses (via implicite sammenligninger)

B.1.26 *Status causae*

Af disse tre genrer var det den juridiske som blev mest kommenteret i Antikken; i det retoriske træ fylder den betydeligt mere end naboerne. Juraens særlige steder kaldes *status causae*. *Status causae* er selve kernen i *quaestio*, det der skal dømmes om; det første sammenstød mellem modstanderne, mellem sagens parter, vil finde sted her; med henblik på denne konflikt bør taleren finde *støttestrukturer* i *quaestio* (deraf ordene: *stasis, status*). *Status causae* pirrede voldsomt Antikkens taxonomiske lidenskab. Den enkleste klassificering opregner tre *status causae* (det drejer sig fortsat om de *former* det kontingente kan antage): 1) *konjektur*: har dette fundet sted eller ej (*an sit?*) – dette er det første sted, fordi det er det umiddelbare resultat af en første konflikt mellem modstridende påstande: *fecisti/non feci: an fecerit? Det var dig der gjorde det/nej, det var ikke mig: var det ham? 2) definition (quid sit?)*: hvad er handlingens juridiske betegnelse, under hvilket (juridisk) navn skal man klassificere den? er den en forbrydelse? helligbrøde? 3) *egenskab (quale sit?)*: er handlingen tilladt, nyttig, undskyldelig? Dette er gruppen for formildende omstændigheder. Til disse tre steder føjer man af og til et fjerde, af procedurel karakter: det er det stadium (*status*) hvor sagen afvises (kassationsdomstolens område). – Når *status causae* er opstillet, er *probatio* udtømt; man bevæger sig fra den teoretiske udarbejdelse af talen (retorikken er en *techne*, en tankepraksis) til talen selv; man kommer dermed til det punkt hvor talerens, *ego's*, »maskine« skal artikuleres op mod modstanderens maskine, en modstander der på sin side vil have fulgt samme bane, udført samme arbejde. Denne artikulation, denne kobling er tydeligvis konfliktfyldt: dette er *disceptatio*, gnidningspunktet mellem de to parter.

B.1.27 *De subjektive eller moralske beviser*

Når man har gennemløbet hele *probatio* (alle de logiske beviser som bruges til at *overbevise*), må man vende tilbage til den første dikotomi som åbnede *Inventio's* felt og gå i gang med de subjektive eller moralske beviser, dem der drejer sig om at *bevæge*. Dette er afdelingen for psykologisk Retorik. Der er, klart nok, to navne som dominerer her: Platon (man må finde de diskurstyper som svarer til sjælstyperne) og Pascal (man må genfinde den indre bevægelse i den andens tanke). Når det gælder Aristoteles, så anerkender han ganske vist en psykologisk retorik; men eftersom han også lader den sortere under en

techne, bliver der tale om en »projekteret« psykologi: psykologi sådan som folk forestiller sig det: ikke hvad folk »har i hovedet«, men hvad folk tror de andre har i hovedet: et *endoxon*, en »sandsynlig« psykologi som forholder sig til »sand« psykologi ligesom enthymemet forholder sig til den »sande« (demonstrative) syllogisme. Før Aristoteles' tid anbefalede teknograferne, at man tog hensyn til psykologiske tilstande som f.eks. medlidenhed; men Aristoteles var nyskabende, i og med at han omhyggeligt klassificerede passionerne, ikke ud fra hvad de er, men ud fra hvad man tror de er: han beskriver dem ikke videnskabeligt, men leder efter de argumenter man kan benytte sig af i forhold til publikums forestillinger om passion. Passionerne er udtrykkeligt præmisses, steder: Aristoteles' retoriske »psykologi« er en beskrivelse af *eikos*, af en passionernes sandsynlighed. De psykologiske beviser deles i to store grupper: *ethe* (karaktertræk, toner, manerer) og *pathe* (passioner, følelser, affekter).

B.1.28 *Ethe, karaktertræk, toner*

Ethe er talerens attributter (mens *pathe* er publikums): det er de karaktertræk taleren må *fremvise* for tilhørerne (det er ligegyldigt om han er oprigtig eller ej) for at gøre et godt indtryk: det er hans *manerer*. Det drejer sig altså ikke om expressiv psykologi, men om imaginær psykologi (imaginær i psykoanalytisk forstand): jeg må fremstille mig selv sådan som jeg ønsker at være *for den anden*. Derfor er det – i lyset af denne teatraliske psykologi – bedre at tale om *toner* end om karaktertræk: *tone*: i den musikalske og etiske betydning ordet havde i græsk musik. *Ethos* er i egentligste forstand en konnotation: taleren giver en information og siger *samtidig*: jeg er dette, jeg er ikke hint. Ifølge Aristoteles er der tre »manerer«, og de konstituerer, tilsammen, talerens personlige autoritet: 1) *phronesis*: det er den egenskab man finder hos en der tænker sig godt om, en der omhyggeligt vejer *for* og *imod*: det er objektiv visdom, sund sans som stilles til skue; 2) *arete*: det er at stille sin ærlighed til skue, vise at man ikke tænker på konsekvenserne, men taler lige ud af posen, med ord præget af teatralisk loyalitet; 3) *eunoia*: det gælder om ikke at chokere, ikke provokere, om at være sympatisk (måske endda: *flink*), om at gøre tilhørerne føjelige, gøre dem til ens fortrolige. Kort sagt: mens taleren følger protokollen og ruller alle de logiske beviser ud, må han samtidig uophørligt sige: følg mig (*phronesis*), agt mig (*arete*) og elsk mig (*eunoia*).

B.1.29 *Pathe, følelser*

Pathe er lytterens (nu ikke længere talerens) affekter, i det mindste sådan som lytteren selv forestiller sig dem. Aristoteles behandler dem i en *techne*'s perspektiv, dvs. som protasis'er i argumentationsrækker: en distance han markerer med det *esto* (*lad os sætte at*) som indleder beskrivelsen af den enkelte pas-

sion; *esto* er, som vi så ovenfor, en »sandsynligheds«-markør. Hver »passion« fremstilles i sin habitus (de almene dispositioner som fremmer den), i forhold til sit objekt (for hvem man føler den) og i forhold til de omstændigheder som får den til at »udkrystallisere sig« (*vrede/ro, had/venskab, frygt/tillid, misundelse/jalousi, utaknemmelighed/hjælpsomhed*, etc.). Det som markerer Aristoteles' dybe modernitet, det som gør ham til skytshelgen for massekulturens sociologi, det er netop dette: at alle disse passioner med vilje fremstilles i *deres banalitet*: vrede, det er hvad alle mener om vrede, en passion er aldrig andet og mere end hvad man siger om den: ren intertekstualitet, »citater« (således opfattede Paolo og Francesca det: de forelskede sig først i hinanden efter at have læst historien om Lancelots kærlighed). Retorisk psykologi er altså det diametralt modsatte af reduktiv psykologi som netop ville forsøge at se hvad der ligger *bag* det folk siger, og prøve at reducere f.eks. vrede til *noget andet*, noget mere skjult. For Aristoteles er det den offentlige mening som er alfa og omega; hos ham er der ingen hermeneutiske forestillinger (om afkodning); for ham er passionerne fikse og færdige stykker sprog som taleren simpelthen må kende til; deraf forestillingen om et *gitterværk af passioner*, ikke som en samling essenser, men som en sammenføjning af meninger. I stedet for den reduktive psykologi (som hersker i dag) sætter Aristoteles (lang tid før) en klassificerende psykologi som skelner mellem »sprog«. At hævde at unge mennesker lettere bliver vrede end ældre, det kan virke temmelig plat (og er utvivlsomt forkert); men denne plathed (og denne fejltagelse) bliver interessant, hvis vi indser at et sådant udsagn ikke er andet end et element i *dette almene sprog, den andens sprog* som Aristoteles genrejser, måske i overensstemmelse med den hemmelige kerne i den aristoteliske filosofi: »for vi siger at det som alle mennesker mener, virkelig er tilfældet« (*Ethica Nicomachea*, X.2.1173 a 1).

B.1.30 Semina probationum

Således afsluttes *Inventio*'s felt eller netværk, den heuristiske forberedelse af diskursens stof. Nu må man tage fat på selve *Oratio*: organisere dens dele (*Dispositio*) og omsætte den i ord (*Elocutio*). Hvilke »grammatiske« forbindelser er der mellem *Inventio* og *Oratio*? Quintilian siger det med ét ord (med et billede): han anbefaler at man allerede i *narratio* (dvs. før den egentligt argumentative del) anbringer nogle »bevisfrø« (*semina quaedam probationum spargere*). Mellem *Inventio* og *Oratio* er der altså samme forbindelse som når man *sår*: man må kaste noget ud, derefter tie, tage fat igen, få det til at spire senere. Sagt på en anden måde: det stof som etableres i *Inventio* er allerede stykker af sprog, de befinder sig dér i en *reversibel* tilstand, nu må de indføjles i en uafvendelig, irreversibel orden, i diskursens orden. Deraf den

anden store operation i denne *techne*: *Dispositio*, eller behandlingen af rækkefølgens tvang.

B.2 DISPOSITIO

Som vi så ovenfor, er det helt afgørende hvor man placerer *Dispositio* (*taxis*) inden for *techne*. Uden at vende tilbage til dette problem definerer vi *dispositio* som organiseringen af diskursens store dele (og bruger ordet organisering enten i aktiv, operativ betydning, eller i passiv, tingsliggjort betydning). Den bedste oversættelse er måske: *komposition*, blot må man huske på at det latinske *compositio* er noget andet: det henviser udelukkende til ordenes orden inden for sætningen; hvad angår *conlocatio*, så betegner det fordelingen af stof inden for hver enkelt del. Hvis vi følger en ekspansiv syntagmatik, får vi altså: sætningens niveau (*compositio*), delens niveau (*conlocatio*), diskursens niveau (*dispositio*). Diskursens store dele blev fastlagt meget tidligt, af Korax (cf. A.1.2), og denne fordeling har næsten ikke ændret sig siden: Quintilian regner med fem dele (han fordobler den tredje i *confirmatio* og *refutatio*), Aristoteles har fire: det er denne sidste inddeling vi overtager i det følgende.

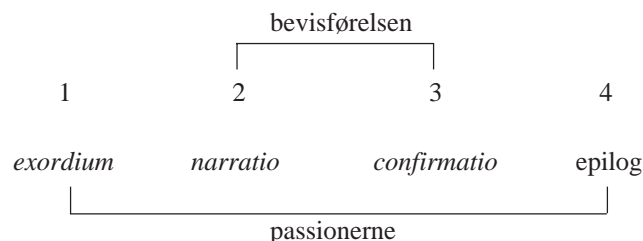
B.2.1 Egressio

Før vi opregner disse faste dele, må det bemærkes at der også findes en fakultativ, bevægelig del: *egressio* eller *digressio*: det er et pragtstykke, uden sammenhæng med emnet eller kun knyttet til det via en ganske løs forbindelse, dets funktion er at give taleren lejlighed til at brillere; som regel er det en lovprisning af steder eller mennesker (for eksempel lovprisningen af Sicilien i Ciceros *Verres*). Dette bevægelige, uklassificerbare og, så at sige, voltigerende element – oprindelsen til Neo-Retorikkens *ekphrasis* – er en signatur som stilles til skue, en slags stempelmærke som markerer det »suveræne sprog« (Gorgias' *kurosis*, den »poetiske funktion« hos Jakobson). Men ligesom billeder altid signeres samme sted, er det endt med at *digressio* almindeligvis placeres mellem *narratio* og *confirmatio*.

B.2.2 De fire deles paradigmatiske struktur

Dispositio udgår fra en dikotomi som også var udgangspunkt for *Inventio*, men som dér blev benævnt med andre termer: *animos impellere* (bevæge)/*rem docere* (informere, overbevise). Den første term (appellen til følelser) dækker *exordium* og *epilogon*, dvs. diskursens to yderdele. Den anden term (henvisningen til kendsgerninger, appellen til fornuft) dækker *narratio* (beretningen om kendsgerningerne) og *confirmatio* (etableringen af beviser eller overta-

lelsesmidler), dvs. diskursens to midterdele. Den syntagmatiske orden følger således ikke den paradigmatiske, og vi har at gøre med en kiasmisk konstruktion: to skiver »passion« indrammer en blok med bevisførelse:

Vi behandler de fire dele ud fra deres paradigmatiske orden: *exordium/epilog*, *narratio/confirmatio*.

B.2.3 Begyndelsen og slutningen

Højtidelig fejring af begyndelser og slutninger, af indvielser og lukninger, finder man også uden for retorikken (ritualer, ceremonielle regler, liturgier). Der er uden tvivl noget temmeligt arkaiserende i dette at man stiller indledning og epilog op mod hinanden i klart konstituerede former; og efterhånden som den retoriske kode udviklede sig og blev sækulariseret, blev man da også tvunget til at akceptere diskurser uden indledning (i den deliberative genre), ud fra reglen om *in medias res*, ja, man anbefalede endog abrupte afslutninger (Isocrates, f.eks.). I sin kanoniske form rummer *begyndelse/afslutning* en niveauforskydning: i indledningen bør taleren optræde med omtanke, forsigtighed, mådehold; i epilogen er han ikke længere nødt til at beherske sig, han engagerer sig fuldt og helt, spiller på alle det store patetiske apparats virkemidler.

B.2.4 Prooemiet

I skjaldenes arkaiske poesi er *prooimon* (proem) det som går forud for sangen (*oime*): det er lyrespillernes forspil når de varmer fingrene op og benytter sig af lejligheden til at indynde sig hos juryen før konkurrencen begynder (der er en rest af dette i Wagners *Mestersangerne*). *Oime* er en gammel episk ballade: recitatoren begyndte at fortælle historien fra et punkt som egentlig var helt tilfældigt: han kunne have »taget« den tidligere eller senere (historien er »uendelig«); de første ord *skærer* den virtuelle tråd over i en historie uden oprindelse. Begyndelsens tilfældighed blev markeret med ordene: *ex ou (hvorfra)*: jeg begynder herfra; i Odysseen beder skjalden Musen besyng Odysseus' hjemkomst *fra det punkt som passer hende*. Prooemets funktion er altså, i en vis for-

stand, at uddrive det moment af tilfældighed som ligger i enhver begyndelse. Hvorfor begynde med dette snarere end med hint? Af hvilken grund skærer talen sig gennem hvad Ponge (forfatteren til *Proèmes*) kalder for den *rå analogiske magma*? Kniven må sløves, anarkiet kræver et fast ceremoniel: dette er *proöimon*. Det skal tydeligvis *tæmme* noget, som om man risikerede at vække det ukendte, det skandaløse, uhyret, når man begynder at tale, når man møder sproget. Alle mærker vi at der er noget frygtindgydende højtideligt ved at »bryde« tavsheden (eller sprogets *andethed*) – bortset fra visse sludrehoveder der, som Gribouille, bare kaster sig ud i det og »tager ordet« med magt, når som helst og hvor som helst: det kaldes »spontaneitet«. Det er, måske, denne højtidelighed som er udgangspunktet for det retoriske *exordium*, for diskursens regelstyrede begyndelse.

B.2.5 Exordium

I sin kanoniske form omfatter indledningen to momenter. – I. *Captatio benevolentiae*, eller forsøget på at forføre tilhørerne: man må straks vinde dem for sig ved at give dem et bevis på fortrolighed. *Captatio* har været et af de mest stabile elementer i det retoriske system (den blomstrede stadigvæk i middelalderen, og den findes den dag i dag); den følger et meget omstændeligt mønster som er bestemt af hvordan *causae* klassificeres: forførelsesmetoden afhænger af hvordan sagen forholder sig til *doxa*, til den herskende, almindelige mening: a) hvis sagen stemmer overens med *doxa*, hvis det drejer sig om en »normal« sag, om god tone, er det unødvendigt at forføre dommeren og udsætte ham for pression; det er den genre der kaldes *endoxon*, *honestum*; b) hvis sagen på en eller anden måde er neutral i forhold til *doxa*, kræves der en positiv handling for at overvinde dommerens inerti, vække hans nysgerrighed, gøre ham opmærksom (*attentum*); det er den genre der kaldes *adoxon*, *humile*; c) hvis sagen er tvetydig, hvis f.eks. to *doxai* er i konflikt med hinanden, må man vinde dommerens gunst, gøre ham *benevolum*, få ham til at hælde i den rigtige retning; det er den genre der kaldes *amphidoxon*, *dubium*; d) hvis sagen er indviklet, dunkel, må man optræde som dommerens guide, oplyse ham, gøre ham *docilem*, modtagelig, føjelig; det er den genre der kaldes *dysparakoloutheton*, *obscurum*; e) endelig, hvis sagen er helt usædvanlig, hvis den vækker forbløffelse fordi den er meget langt fra *doxa* (f.eks.: føre proces mod sin far, mod en olding, et barn, en blind, gå imod *the human touch*), så er en diffus handling mod dommeren (en konnotation) ikke tilstrækkelig, så kræves der stærkere medicin, men det må samtidig foregå indirekte, for man kan ikke gå imod dommeren, ikke åbenlyst chokere ham: dette er *insinuatio*, et selvstændigt fragment (ikke en blot og bar tone) som placeres efter begyndelsen: man foregiver f.eks. at være blevet meget imponeret af modstanderen. Dette er de for-

mer *captatio benevolentiae* kan have. – II. *Partitio* er indledningens andet moment hvor man meddeler hvilke inddelinger som vil blive brugt, hvilken plan man vil følge (man kan forøge antallet af *partitiones*, placere en i begyndelsen af hver enkelt del); fordelen er, siger Quintilian, at man aldrig synes noget er langt, hvis bare slutningen er blevet annonceret på forhånd.

B.2.6 Epilogen

Hvordan kan man vide, hvornår en diskurs vil slutte? Slutningen er lige så tilfældig som begyndelsen. Det er altså nødvendigt med et afslutningstegn, et lukketegn (som i visse manuskripter: *ci falt la geste que Tuoldus declinet*). Man brugte nydelsen som alibi for at retfærdiggøre dette tegn (hvilket burde bevise at de gamle faktisk var yderst optaget af om deres taler var »kedelige«!). Aristoteles antydede dette, ikke i forbindelse med epilogen, men med perioden: perioden er »behagelig« i modsætning til de sætninger der ikke slutter; omvendt er det ubehageligt hvis man ikke aner noget som helst, hvis man ikke kan forudse slutningen. Epilogen (*peroratio, conclusio, cumulus*, kronen på værket) har to niveauer: 1) »tingenes« niveau (*posita in rebus*): det drejer sig om at genoptage og resumere (*enumeratio, rerum repetitio*); 2) »følelsernes« niveau (*posita in affectibus*); denne patetiske, grådkvalte afslutning var ikke særlig udbredt hos grækerne, hvor en retsbetjent tyssede på talerne hvis de spillede for meget eller for længe på følelserne; i Rom gav epilogen derimod anledning til det helt store drama med gestikulerende advokater: man fremstillede den anklagede omgivet af forældre og børn, man fremviste den blodige dolk, knoglestumperne fra såret: Quintilian gennemgår alle disse svindele.

B.2.7 Narratio

Narratio (diegesis) er ganske vist fortællingen om sagens fakta (fordi sagen, *causa*, er *quaestio*, gennemsyret af kontingens), men denne fortælling betragtes udelukkende i bevisets perspektiv, den er »en overtalende fremstilling af noget som er sket eller som hævdes at være sket«. *Narratio* er altså ikke en *fortælling* (i termens litterære og nærmest neutrale betydning), men en argumentativ protasis. Den har følgelig to obligatoriske træk: 1) nøgenhed: ingen digression, ingen prosopopeia, ingen direkte argumentation; *narratio* har ingen egen *techne*; den skal bare være klar, sandsynlig, kort; 2) funktionalitet: *narratio* forbereder argumentationen; den bedste forberedelse er den hvis mening er skjult, den hvori beviserne ligger som usynlige kim (*semina probationum*). *Narratio* omfatter to slags elementer: hændelser og beskrivelser.

B.2.8 Ordo naturalis/ordo artificialis

I den antikke retorik er fremstillingen af hændelserne underlagt én eneste, strukturel regel: sammenføjjningen skal være sandsynlig. Men senere, i middelalderen, da Retorikken blev skilt helt ud fra det juridiske område, blev *narratio* en selvstændig genre, og delenes organisering (*ordo*) blev et teoretisk problem: dette er modsætningen mellem *ordo naturalis* og *ordo artificialis*. »Enhver ordning – siger en af Alcuins samtidige – er enten naturlig eller kunstig. Ordningen er naturlig, hvis man fortæller hændelserne i samme orden som de skete; ordningen er kunstig hvis man starter, ikke fra begyndelsen af det der skete, men fra midten«. Dette er *flash-back*'ets problem. *Ordo artificialis* kræver en kraftig opdeling af begivenhedsrækken, fordi det drejer sig om at opnå mobile, reversible enheder; den medfører eller frembringer en særlig form for oplevelse, som ikke er til at overse, fordi ordningen bryder med den lineære tids (mytiske) »natur«. Modsætningen mellem de to »ordninger« kan ikke blot angå hændelser, men også selve diskursens dele: i så fald er *ordo naturalis* den der overholder den traditionelle struktur (*exordium*, *narratio*, *confirmatio*, epilog), mens *ordo artificialis* er den der vender op og ned på denne ordning når omstændighederne kræver det; paradoksalt nok (og dette paradoks er uden tvivl temmelig almindeligt), betyder *naturalis* altså kulturelt, mens *artificialis* betyder *spontant*, *kontingent*, *naturligt*.

B.2.9 Beskrivelserne

Ved siden af den egentligt kronologiske – eller diakroniske, eller diegetiske – akse har *narratio* også en aspektuel, durativ akse som består af en flydende kæde af staser: *beskrivelserne*. Disse beskrivelser var stærkt kodificerede. Det drejede sig først og fremmest om: *topografier*, eller beskrivelser af steder; *kronografier*, eller beskrivelser af tider, perioder, tidsaldre; *prosopografier*, eller portrætter. Som bekendt har disse »stykker« været meget populære, uden for det juridiske område, i litteraturen. – Endelig må vi, før vi slutter med *narratio*, nævne at diskursen af og til kan indeholde endnu en beretning: hvis den første har været meget kort, gentager man den bagefter mere detaljeret (»dét jeg lige har nævnt, foregik, mere præcist, på følgende måde«): dette er *epidiegesis*, *repetita narratio*.

B.2.10 Confirmatio

Efter *narratio*, fremstillingen af hændelserne, følger *confirmatio*, fremstillingen af argumenterne: her fremlægges de »beviser« man udarbejdede i løbet af *inventio*. *Confirmatio* (*apodeixis*) kan omfatte tre elementer: 1) *propositio* (*pro-thesis*): det er en definerende sammenfatning af sagen, af det der skal diskuteres; den kan være enkel eller mangfoldig, det afhænger af anklagepunk-

terne («Socrates blev anklaget for at fordærve ungdommen og indføre nye former for overtro«); 2) *argumentatio*, som er fremstillingen af bevisgrundene; her anbefales ikke nogen speciel strukturering, bortset fra denne: man bør begynde med stærke grunde, fortsætte med svage beviser, og slutte af med nogle meget stærke beviser; 3) af og til, mod slutningen af *confirmatio*, afbrydes den sammenhængende diskurs (*oratio continua*) af en livlig dialog med modstanderens advokat eller et vidne: den anden bryder ind i monologen: dette er *altercatio*. Dette oratoriske optrin var ukendt hos grækerne; det er knyttet til genren *Rogatio*, det anklagende forhør (*Quousque tandem, Catalina ...*).

B.2.11 Andre opdelinger af diskursen

Den meget stærke kodning af *Dispositio* (som der stadig er dybe spor af i »plan«-pædagogikken) er et vidnesbyrd om den humanistiske sprogtæknings store interesse for de syntagmatiske enheder. *Dispositio* er én opdeling blandt mange. Her er nogle af disse opdelinger, vi starter med de største enheder: I. Hele diskursen kan betragtes som ét element og sammenlignes med andre diskurser; dette er tilfældet når man klassificerer ud fra genrer og stilarter; det samme gælder når man klassificerer de *emnemæssige figurer*, den fjerde type i rækken af figurer, efter troperne, ordfigurerne og tankefigurerne: den *emnemæssige figur* dækker hele *oratio*; Dionysios af Halicarnassos skelnede mellem tre slags: 1) den *direkte* (at sige hvad man mener), 2) den *oblike* (indirekte diskurs: Bousset som truer Kongerne med religionen *som påskud*), 3) den *omvendte* (antifrase, ironi); II. *Dispositio*'s dele (dem kender vi); III. stykket, fragmentet, *ekphrasis* eller *descriptio* (det kender vi også); IV. i middelalderen er *articulus* en fremstillingsmæssig enhed: i et samleværk, en samling *Disputationes* eller en *Summa*, resumerer man det spørgsmål som er til diskussion (indledt med *utrum*); V. *perioden* er en sætning som struktureres ud fra en organisk model (med begyndelse og slutning); den har mindst to lemmer (en stigning og en sænkning, *tasis* og *apoptosis*) og højst fire. Herefter (og, sandt at sige, allerede fra og med perioden) begynder sætningen, som er genstand for *compositio*, en teknisk operation som sorterer under *Elocutio*.

B.3 ELOCUTIO

Når man har fundet argumenterne og fordelt dem groft på diskursens dele, genstår det at »belægge dem med ord«: dette er emnet for tredje del af *techne rhetorike*, den som kaldes *lexis* eller *elocutio*; man plejer, fejlagtigt, at reducere retorikken til denne del, på grund af de Modernes interesse for retorikkens figurer, som er en del (men kun en del) af *Elocutio*.

B.3.1 Elocutio's udvikling

Elocutio har faktisk udviklet sig ganske meget siden starten af Retorikken. Den var ikke med i Korax' klassificering, men dukkede op da Gorgias overførte æstetiske kriterier (fra Poesien) til prosaen; Aristoteles behandler den mindre udførligt end resten af retorikken; den udvikles især hos latinerne (Cicero, Quintilian), den udfoldes og åndeliggøres hos Dionysios af Halicarnassos og den anonyme forfatter af *Peri Hypsous*, og ender med at opsuge hele Retorikken der til sidst fuldstændigt identificeres med »figurerne«. I sin kanoniske tilstand definerer *elocutio* imidlertid et felt som angår *hele* sproget: feltet inkluderer både grammatik i vores forstand (helt frem til middelalderen) og det man kalder *diktation*, stemmens teater. Den bedste oversættelse af *elocutio* er måske ikke *elokution*, foredragsmåde (for snævert), men *enuntiation*, udsigelse, eller til nød *lokution* (lokutorisk aktivitet).

B.3.2 Netværket

Der er utallige interne klassificeringer af *elocutio*, sandsynligvis af to grunde: for det første har denne *techne* måttet gå gennem forskellige idiomers (græsk, latin, romanske sprog) som hver især kunne afbøje »figurerne« natur; for det andet har den stigende interesse for denne del af retorikken nødvendiggjort terminologiske nydannelser (et forhold som kommer til udtryk i den helt deliriske benævnelse af figurerne). I det følgende forenkler vi dette netværk. Hovedmodsetsætningen går mellem paradigme og syntagma: 1) *at vælge* ordene (*electio, ekloge*), 2) *at sammenføje* dem (*synthesis, compositio*).

B.3.3 »Farverne«

Electio indebærer at man kan udskifte én sproglig term med en anden: *electio* er mulig fordi synonymi er en del af sprogsystemet (Quintilian): den talende kan substituere ét udtryk med et andet, han kan endog via denne substitution frembringe en sekundær betydning (konnotation). Alle de forskellige slags substitutioner er, uanset omfang og art, *Troper* (»omdannelser«), men ordet bruges sædvanligvis i en noget snævrere betydning som modsætning til »Figurer«. De virkeligt almene termer, som forskelsløst dækker alle de forskellige substitutionsklasser, er »udsmykninger« og »farver«. I kraft af deres konnotationer demonstrerer disse to ord tydeligt hvordan de gamle opfattede sproget: 1) der er en nøgen basis, et bogstaveligt niveau, en kommunikationens normaltilstand, hvorfra man kan udarbejde et mere kompliceret, *smykket* udtryk som så befinder sig i større eller mindre *distance* fra det oprindelige grundlag. Dette er helt afgørende, for det ser ud til at det, selv i dag, er denne opfattelse som ligger bag alle forsøg på at genoplive retorikken: at genvinde retorikken, det er uundgåeligt at tro på at der kan være *afstand* mellem to sprogtilstande; når

man, omvendt, fordømmer retorikken, er det altid fordi man benægter dette hierarki, fordi man kun vil acceptere et »flydende«, ikke-fikseret, naturgrundet hierarki mellem sprogene; 2) det sekundære (retoriske) lag har animerende funktion: i sin »egentlige« tilstand er sproget livløst, i den anden tilstand er det »levende«: farver, lys, blomster (*colores, lumina, flores*); udsmykningerne befinder sig på lidenskabens, kroppens side; de gør talen attråværdig; sproget har en egen *venustas*, ynde (Cicero); 3) farverne anvendes af og til »for at skåne blufærdigheden for forlegenheden ved en alt for nøgen fremstilling« (Quintilian); sagt på en anden måde: i sin egenskab af mulig eufemisme markerer »farven« den sproglige »nøgenheds« tabu: ligesom når rødmen farver et ansigt blodrødt, stiller også *farven* begæret til skue i samme moment som den skjuler dets objekt: dette er selve klædedragtens dialektik (*schema* betyder kostume, *figura* betyder udseende).

B.3.4 Den taxonomiske galskab

Det vi med en fællesbetegnelse kalder retoriske figurer, men som man, af hensyn til den historiske præcision og for at undgå tvetydigheden mellem *Troper* og *Figurer*, hellere burde kalde udsmykninger, var i århundreder, og er stadig den dag i dag, genstand for et sandt klassificeringsraseri som var fuldstændig uberørt af den ironi og sarkasme det meget hurtigt blev udsat for. Det virker som om man ikke er i stand til at foretage sig andet med disse retoriske figurer end at benævne og klassificere dem: der er hundredvis af termer, med former som enten er meget banale (*epitet, reticentia*) eller meget barbariske (*anantapodoton, epinadiplosis, tapinosis*, etc.), snesevis af grupperinger. Hvorfor dette opdelingsraseri, denne benævnelsesgalskab, denne berusede aktivitet af sprog på sprog? Sikkert (det er i det mindste en strukturel forklaring) fordi retorikken forsøger at *kodificere sprogbrugen*, »la parole« (og ikke bare sprogsystemet, »la langue«), dvs. selve det område hvor koden, i princippet, hører op. Saussure så problemet: hvad skal man stille op med stabile ordkombinationer, med de stivnede syntagmer som på én gang tilhører sprogsystemet og sprogbrugen, strukturen og kombinationen? En sprogbrugens lingvistik (som er andet og mere end statistik) er en modsigelse i sig selv, og retorikken, som foregreb en sådan lingvistik, udmattede sig i forsøget på at fange alle »talemåderne« i et net som nødvendigvis måtte blive mere og mere finmasket; sagt på en anden måde: retorikken ville betvinge det ubetvingelige, ville fange en luftspejling.

B.3.5 Klassificering af udsmykningerne

Alle disse (hundredvis af) udsmykninger er altid blevet inddelt ved hjælp af nogle binære oppositioner: *troper/figurer*, *grammatiske troper/retoriske tro-*

per, grammatiske figurer/retoriske figurer, ordfigurer/tankefigurer, diktionstropes/diktionsfigurer. Fra forfatter til forfatter er klassificeringerne indbyrdes modstridende: et sted sættes *tropene* i modsætning til *figurerne*, et andet sted er de en del af dem; hos Lamy er hyperbelen en trope, hos Cicero er den en tankefigur, etc. Et par bemærkninger om de tre hyppigst forekommende oppositioner: I. *Troper/Figurer*. Dette er den ældste, dette er Antikkens distinktion; i Tropen angår betydningsændringen et enkelt element, et ord (f.eks. katakresse: møllens *vinger*, stolens *ben*), i Figuren kræver ændringen flere ord, et helt lille syntagma (f.eks. perifrase: *samtalens bekvemmeligheder*). Denne modsætning svarer stort set til modsætningen mellem system og syntagma. II. *Grammatik/Retorik*. De grammatiske troper er betydningsændringer som er gået ind i almindelig sprogbrug, så man ikke længere »mærker« udsmykningen: *elektricitet* (metonymi for *elektrisk strøm*), *en lys idé* (banaliseret metafor), mens de retoriske troper stadigvæk opleves som usædvanlig sprogbrug: *naturens storvask* om Syndfloden (Tertullian), *cembaloets sne*, etc. Denne modsætning svarer stort set til modsætningen mellem denotation og konnotation. III. *Ord/Tanke*. Modsætningen mellem ordfigurer og tankefigurer er den mest banale; ordfigurerne er figurer som ville forsvinde hvis man ændrede ordene (som f.eks. anakoluti der udelukkende beror på ordstillingen: *Kleopatras næse, havde den været kortere, ville verdens ansigt ...*); tankefigurerne står altid ved magt, uanset hvilke ord man beslutter sig for at bruge (som f.eks. antitesen: *Jeg er såret og kniven*, etc.); denne tredje modsætning er af mental karakter, den spiller med indhold og udtryk, og udnytter at indholdet kan eksistere uafhængigt af udtrykket. – Det er stadig muligt at forestille sig nye klassificeringer af figurerne, og man kan vel hævde at der næppe er nogen der har beskæftiget sig med retorik som ikke har været fristet til at klassificere figurerne igen, på deres egen måde. Ikke desto mindre mangler vi fortsat en rent operatorisk klassificering af de væsentligste figurer (men en sådan er det måske umuligt at fremstille): de retoriske opslagsværker sætter os ganske vist i stand til at finde ud af hvad en *khleusmos*, en *epanalepsis*, en *paralepsis* er, altså til at gå hurtigt og nemt fra et, ofte temmelig hermetisk, navn til et eksempel; men der er ingen bog som gør det muligt at gå i den modsatte retning, fra sætningen (fundet i en eller anden tekst) til figurens navn; hvis jeg læser »*tant de marbre tremblant sur tant d'ombre*«, hvilken bog ville da kunne fortælle mig at dette er en *hypallage*, hvis jeg ikke allerede vidste det i forvejen? Vi mangler et induktivt instrument som kunne bruges når man skal analysere klassiske tekster ud fra deres eget metasprog.

B.3.6 Oversigt over nogle figurer

Der kan naturligvis ikke være tale om at opstille en liste over alle de »udsmykninger« som den gamle retorik samlede under fællesnavnet »figurer«: der findes retoriske opslagsværker. Jeg tror imidlertid det kan være nyttigt at minde om hvordan en halv snes, tilfældigt valgte, figurer defineres, for på denne måde at konkretisere de foregående bemærkninger om *elocutio*. 1. *Alliteration* er en hurtig gentagelse af konsonanter inden for et kort syntagma (*de flakkende Flammer flagred frem*); når det er vokalkvaliteter som gentages, har man *apofoni* (*da hvined Pil fra Buen*). Det er blevet hævdet at alliteration ofte er mindre tilsigtet end kritikere og stilforskere tror; Skinner har påvist at antallet af alliterationer i Shakespeares Sonetter ikke overstiger hvad man kan forvente ud fra bogstavets og bogstavgrupperes normalfrekvens. 2. *Anakoluti* er et konstruktionsbrud, af og til en fejlkonstruktion (*efter at have afhørt sønnen blev faderen dømt*). 3. *Katakrese* opstår når sproget ikke har en »rigtig« term, og man derfor må anvende en »figur« (møllens *vinger*). 4. *Ellipse* består i at udelade syntaktiske elementer på grænsen til det uforståelige (*Drengen ud og han på Hesten og afsted*); man har ofte ment at ellipsen repræsenterer en »naturlig« sprogtilstand: den skulle være sprogbrugens »normale« modus, i udtale, syntaks, drøm, barnesprog.²⁵ 6. *Hyperbelen* består i at overdrive: enten ved at forøge (*auxesis: hurtigere end vinden*), eller ved at formindske (*tapinosis: langsommere end en skildpadde*). 7. *Ironi* eller *Antifrase* består i at antyde noget andet end hvad man siger (det er en konnotation); som F. de Neufchateau siger: »Hun vælger sine ord: de virker alle indsmigrende. / Men tonen hun siger dem i giver dem en anden betydning.« 8. *Perifrase* er oprindeligt en sproglig omvej som foretages for at undgå en tabueret betegnelse. Den nedvurderende perifrase kaldes *perissologia*. 9. *Reticentia* eller *Aposiopesis* markerer at diskursen afbrydes på grund af en brat følelsesændring (det vergilianske *Quos ego*). 10. *Suspension* består i at udsagnet forhales med en række indskud før det afsluttes: der er tale om *suspense* på sætningens niveau.

B.3.7 Det Egentlige og det Figurerede

Som vi har set hviler enhver opstilling af »figurer« på en forestilling om at der findes to sprog, et egentligt og et figureret, og at Retorikkens *elocutio*-del, følgelig, er en fortegnelse over sproglige *afvigelser*. Siden Antikken har utallige meta-retoriske udtryk vidnet om denne opfattelse: i *elocutio* (figurerens felt) bliver ordene »transporteret«, »afbøjet«, »fjernet« fra deres normale, fortrolige omgivelser. Aristoteles ser i dette en forsmag for alt hvad der er fremmed: man bør »undgå de almindelige talemåder ...: vi føler i denne henseende det samme som når vi møder fremmede mennesker: man må give stilen en fremmed tone, thi det som kommer langvejs fra, vækker beundring«. Der er

altså en *fremmedheds*-forbindelse mellem de »almindelige ord«, dem vi alle bruger (men hvem er dette »vi«?), og de »bemærkelsesværdige« ord, dem som ikke hører hjemme i dagligsproget: »barbarismer« (de fremmede folkeslags ord), neologismer, metaforer, etc. Ifølge Aristoteles er det nødvendigt at blande de to ordforråd, for hvis man udelukkende bruger almindelige ord, får man en *simpel* diskurs, og hvis man udelukkende bruger ualmindelige ord, får man en *dunkel* diskurs. Fra *national/fremmed* og *normal/mærkelig* forskydes modsætningen gradvist til *egentlig/figureret*. Hvad er den egentlige betydning? »Det er ordets første betydning« (Dumarsais): »Når ordet betegner det som det oprindeligt blev skabt til at betegne«. Den egentlige betydning kan imidlertid ikke være den ældste betydning (for arkaismer er forvirrende), men den betydning som fandtes *umiddelbart forud for figurens tilblivelse*: det egentlige, det sande, er, endnu en gang, *det som var før* (Faderen). *Det som var før* bliver *naturaliseret* i den klassiske Retorik. Deraf paradokset: hvordan kan den egentlige betydning være den »naturlige« betydning og den figurerede betydning den »oprindelige« betydning?

B.3.8 *Figurernes funktion og oprindelse*

Man kan her skelne mellem to slags forklaringer. I. *Forklaringer ud fra funktion*: a) det andet sprog opstår, fordi det er nødvendigt at eufemisere, at omgå tabuer; b) det andet sprog er en *illusions*-teknik (som i maleriet: perspektiv, skygger, *trompe-l'œil*); det omfordeler tingene, får dem til at virke anderledes end de er, eller som de faktisk er, men på en mere virkningsfuld måde; c) der er en egen lyst knyttet til idé-associationer (i dag ville vi sige: en ludisme). II. *Forklaringer ud fra oprindelse*: disse forklaringer hævder, at figurerne findes »i naturen«, dvs. i »folket« (Racine: »Man behøver blot at lytte til en disput mellem kvinder fra de usleste kår: hvilken overflod af figurer! De ødsler med metonymi, katakrese, hyperbel, etc.«; og F. de Neufchateau: »*I byen, på slottet, på marken, på torvet / hjertets veltalenhed udtrykker sig med troper*«). Hvordan skal man da få figurerens »naturlige« oprindelse til at stemme med deres sekundære rang i sprogbygningen, med det forhold at de opstår efter den egentlige betydning? Det klassiske svar er, at kunsten ikke skaber figurerne, den *udvælger* dem (efter en grundig vurdering af deres afstand som bør være rimelig, nøje *afmålt*); det figurerede er, kort sagt, en kunstig kombination af naturlige elementer.

B.3.9 *Vico og poesien*

Hvis man går ud fra denne sidste hypotese (figurerne har en »naturlig« oprindelse), kan man skelne mellem yderligere to slags forklaringer. Den første er mytisk, romantisk i ordets videste betydning: det »egentlige« sprog er fattigt,

det tilfredsstillende ikke alle behov, men fik et supplement da et andet sprog brød frem, »disse guddommelige, åndelige udfoldelser som grækerne kaldte *Troper*« (Hugo); eller (Vico, i Michelets referat): eftersom Poesien er det oprindelige sprog, blev de fire store, arketyperne opfundet *efter tur*, ikke af skribenter, men af menneskeheden selv i dens poetiske fase: *Metafor*, derefter *Metonymi*, derefter *Synekdoke*, derefter *Ironi*; oprindeligt blev de anvendt *naturligt*. Men hvordan er de da blevet »retoriske figurer«? Vico giver et meget strukturalistisk svar: det blev de, da abstraktionerne opstod, dvs. da »figuren« kom til at stå i paradigmatiske opposition til et andet sprog.

B.3.10 *Passionernes sprog*

Den anden forklaring er psykologisk: det er den man finder hos Lamy og Klassikerne: figurene er passionens sprog. Passionen fordrejer synet på tingene og fremtvinger en særlig talemåde: »Hvis menneskene simpelthen opfattede alle de ting der fremtræder for ånden, således som de er i sig selv, ville de alle omtale dem på samme måde: næsten alle landmålere anvender samme sprog« (Lamy). Dette synspunkt er interessant, for hvis figurene er passionens »morfemer«, så kan vi via figurene få indsigt i passionernes klassiske taxonomi, og specielt i forelskelsens taxonomi, fra Racine til Proust. For eksempel: *exclamatio* svarer til et pludseligt sprogtab, til emotiv afasi; *dubitatio* (tvivl, navnet på en figur) svarer til usikkerheden ved ikke at vide hvordan man skal opføre sig (hvad skal man gøre? dette? hint?), ikke at kunne aflæse de »tegn« den anden udsender; *ellipsis* er censureringen af alt hvad der hæmmer lidensskaben; *paralepsis* (at sige at man ikke vil sige det man alligevel siger til syvende og sidst) svarer til at man, for at såre den anden, starter »scenen«, skænderiet, om igen; *repetitio* er den tvangsmæssige gentagelse af at man er »i sin gode ret«; *hypotyposis* er den scene man så levende forestiller sig, den indre fantasi, det mentale scenario (begær, jalousi), etc. På denne baggrund forstår man bedre hvordan det figurerede sprog på én og samme gang kan være *naturligt* og *sekundært*: det er naturligt, fordi passionerne findes i naturen; det er sekundært, fordi moralen kræver at de selvsamme passioner holdes på afstand, at de, selvom de er »naturlige«, placeres på Sydens område; den klassicistiske forfatter opfatter »naturen« som ond, derfor er de retoriske figurer på en og samme tid begrundede og suspekte.

B.3.11 *Compositio*

Vi må nu vende tilbage til den første modsætning, den som er udgangspunktet for *Elocutio*'s netværk: over for *electio*, udsmykningernes substitutive felt, står *compositio*, ordenes sammenføjning inden for sætningen. Vi vil ikke i denne sammenhæng overtage lingvisternes definition af »sætningen«: for os er den

simpelthen en diskursiv enhed som befinder sig mellem *pars orationis* (en af *oratio*'s store dele) og *figura* (en lille gruppe ord). Den gamle Retorik kodificerede to »konstruktions«-typer: 1) en »geometrisk« konstruktion: det er *perioden* (Aristoteles): »en sætning som i sig selv har begyndelse, slutning og en udstrækning man let kan overskue«; periodens struktur beror på et indre system af *comma*'er (anslag) og *colon*'er (lemmer); deres antal er variabelt og omdiskuteret; almindeligvis kræves der tre eller fire *cola* som modstilles hinanden (1/3 eller 1-2/3-4); systemet begrundes vitalistisk (der henvises til åndedrættets ud-og-ind) eller sportsligt (perioden gengiver det ovale stadion: frem, runding, tilbage); 2) en »dynamisk« konstruktion (Dionysios af Halikarnassos): sætningen opfattes her som en periode der sublimeres, vitaliseres, og transcenderes af »bevægelsen«; det drejer sig ikke længere om frem-og-tilbage, men om stigning og fald; denne form for »swing« er vigtigere end valget af ord: den beror på en slags medfødt sans hos skribenten. Denne »bevægelse« har tre modi: 1) *vild*, opstykket (Pindar, Thukydid), 2) *blid*, indpakket, oljeret (Sappho, Isocrates, Cicero), 3) *blandet*, gruppen af tvivlstilfælde.

Sådan slutter det retoriske netværk – eftersom vi har besluttet at se bort fra de dele af techne retoriske som er i egentlig forstand teatraliske, hysteriske, knyttet til stemmen: actio og memoria. Selv det mindste forsøg på at give en historisk konklusion ville falde uden for rammerne af denne enkle, rent didaktiske håndbog (men der kunne naturligvis være en vis ironisk pointe i at slutte af med at dechiffre det andet meta-sprog, som vi netop har anvendt, i en peroratio der stammer fra det første meta-sprog). Alligevel vil jeg gerne, nu hvor jeg forlader den gamle Retorik, nævne hvad jeg personligt har med tilbage fra denne mindeværdige rejse (nedstigning i tiden, nedstigning i netværket, som i en dobbelt flod). »Hvad jeg har med tilbage« vil sige: de spørgsmål som stammer fra dette gamle imperium og som jeg, efter at have beskæftiget mig med Retorikken, ikke længere kan undgå at stille mig selv, rejse i mit aktuelle arbejde.

Først og fremmest overbevisningen om at mange forhold i vores litteratur, vores undervisningssystem, vores sproginstitutioner (og findes der en eneste institution uden sprog?) ville blive belyst eller ville blive forstået anderledes, hvis man havde ordentlig indsigt i (dvs. hvis man ikke censurerede) den retoriske kode som har givet sit sprog til vores kultur; en Retorikkens teknik, eller æstetik, eller moral er ganske vist ikke længere mulig, men en historie? Ja, en Retorikkens historie (som forskning, som lærebog, som undervisning) er nødvendig i dag, inden for rammerne af en ny, mere omfattende, tænke måde (lingvistik, semiologi, historievitenskaber, psykoanalyse, marxisme).

Dernæst forestillingen om at der er en slags stædig overensstemmelse mellem Aristoteles (hvorfra retorikken udgik) og dagens massekultur, som aristotelismen, der har været død som filosofi og logik siden Renæssancen, og død som æstetik siden Romantikken, alligevel overlever i degraderet, diffus, uartikuleret tilstand, i de vestlige samfunds kulturelle praksis – en praksis som, via demokratiet, er baseret på ideologien om »det største antal«, flertallets norm, den herskende mening: alt tyder på at der stadig findes en slags transhistorisk Vestlighed, baseret på en form for aristotelisk vulgata, en civilisation (vores) som bygger på endoxa: hvordan skulle man kunne benægte det indlysende faktum at Aristoteles (poetik, logik, retorik) forsyner hele det narrative, diskursive, argumentative sprog som formidles via »massesammenholdet«, med et komplet, analytisk gitterværk (baseret på forestillingen om det »sandsynlige«), og at han repræsenterer denne optimale homogenitet mellem et meta-sprog og et objekt-sprog som netop er selve definitionen på anvendt videnskab? I et demokratisk system ville aristotelismen naturligvis være den bedst mulige af alle kultursociologier.

Endelig denne konstatering, som kan virke temmelig foruroligende i resumé, at hele vores litteratur, formet af Retorikken og sublimeret via humanismen, udspringer af en politisk-juridisk praksis (med mindre man fastholder den fejlagtige opfattelse hvorefter Retorikken reduceres til at være en »figurlære«): dér hvor de mest brutale konflikter, om penge, ejendom, klasser, behandles, beherskes, domesticeres og vedligeholdes af Statsretten, dér hvor institutionen foreskriver forstillet tale og kodificerer ethvert sprogligt udtryk, dér opstår vores litteratur. Derfor: at degradere Retorikken til blot og bart historisk objekt, at kræve en ny sproglig praksis i tekstens, skriftens navn, og aldrig at svigte den revolutionære videnskab – det er ét og samme arbejde.

Oversat af Peter Larsen efter »L'ancienne rhétorique. Aide-mémoire«, in *Communications* 16, 1970. Efter den franske hovedtekst følger to appendikser (en tidstavle og en grafisk fremstilling af det »retoriske træ«), et emneordsindex og en indholdsfortegnelse; disse tilføjelser er udeladt i oversættelsen.

Noter

1. Ernst R. Curtius: *La littérature européenne et le moyen âge latin*, Paris 1956 (oversat fra tysk af J. Bréjoux efter første tyske udgave, 1948); Charles S. Baldwin: *Ancient Rhetoric and Poetic Interpreted from Representative Works*, Gloucester, Mass. 1959 (første udgave: 1928); sammes *Medieval Rhetoric and Poetic (to 1400) Interpreted from Representative Works*, Gloucester, Mass. 1959 (første udgave: 1928); René Bray: *La formation de la doctrine classique en France*, Paris 1951; Ferdinand Brunot: *Histoire de la langue française*, Paris 1923; Henri Morier: *Dic-*

tionnaire de poétique et de rhétorique, Paris 1961.

2. Der findes utallige obskøne vitser om *casus* og *conjunctio* (som egentlig er grammatiske termer); den følgende vidt udspundne metafor fra *Tusind og én nat* kan give en forestilling om det: »Han anvendte præpositionen med korrekt konstruktion og forbandt den underordnede sætning med konjunktionen; men hans hustru faldt som nominalendelsen foran genitiv«. – Med noget større værdighed forklarer Alain de Lille at menneskeheden begår *barbarismer* (sprogfejl) når kønnene forenes, *metaplasmer* (friheder) som bryder Venus' regler; menneskene falder i *anastrofer* (sætningsinversioner); i deres galskab begår de endog *tmesis* (Curtius, op.cit., pp. 512-513); Calderon kommenterer på tilsvarende måde en situation, hvor en dame bliver overvåget, da hun skal møde sin kavaler: »Det er en stor kærlighedsbarbarisme at se og blive set, thi den dårlige grammatiker kan dermed komme til at gøre den aktive person til en passiv person«. P.Klossovski har, som bekendt, genoptaget skolastikkens termer og brugt dem i anatomisk betydning (*utrumsit, sed contra, vacuum, quidest*: »Inspektricens quidest«). Det siger sig selv at denne hemmelige sammensværgelse mellem (retorisk eller skolastisk) grammatik og erotik ikke blot er »morsom«; den aftegner, med præcision og alvor, et overskridelsens sted hvor to tabuer ophæves: sprogets og kønnets.
3. *Atticisme*: etnocentrismen er naturligvis forbundet med hvad man kunne kalde klassemæssig racisme: man skal ikke glemme, at udtrykket »klassisk« (»klassicisme«) oprindeligt stammer fra en modsætning, som indføres af Aulus Gellius (det andet årh.), nemlig modsætningen mellem en *classicus* forfatter og en *proletarius*: der hentydes til Servius Tullius' forfatning, hvorefter borgerne blev inddelt i fem klasser på grundlag af formue; borgerne i første klasse var *classici* (*proletarii* stod uden for klasserne); *klassisk* betyder altså, etymologisk set: hvad der tilhører samfundets øverste »lag« (rigdom og magt).
4. Der fandtes en mnemoteknisk liste over de syv kunster: *Gram(matica)* loquitur. *Dia(lectica)* vera docet. *Rhe(torica)* verba colorat, *Mu(sica)* canit. *Ar(ithmetica)* numerat. *Ge(ometria)* ponderat. *As(tronomia)* colit astra.
En allegori af Alain de Lille (det tolvte årh.) gør rede for systemet i hele dets kompleksitet: *Prudentia* skal lede menneskeheden, og De Syv Kunster kaldes sammen for at skaffe hende en vogn: *Grammatica* kommer med vognstangen, *Logica* (eller *Dialectica*) med vognakslen som *Rhetorica* udsmykker med juveler; quadrvium bidrager med de fire hjul, hestene er de fem sanser som holdes i tømme af *Ratio*: forspandet bevæger sig frem mod helgenerne, Maria, Gud; når man kommer til de menneskelige evners grænse afløses *Prudentia* af *Theologia* (Uddannelse er forløsning).
5. Dette spøgelse lusker stadig omkring. Uden for dagens Frankrig, i lande hvor man, i opposition til den koloniale fortid, er nødt til at reducere fransk til et fremmedsprog, kan man høre erklæringer om at det udelukkende er fransk sprog, ikke fransk litteratur, der skal undervises i: som om der var en tærskel mellem sprog og litteratur, som om sproget var *her* og ikke *dér*, som om man kunne stoppe sproget et eller andet sted, sådan at der på den anden side af grænsen simpelthen bare var uvæsentlige tilføjelser, herunder litteratur.
6. »*Suprema manus apponit, opusque sororum / Perficit atque semel factum perfectius ornat*«. (Retorikken) lægger sidste hånd på sine søstres værk, fuldender det og smykker det på udmærket måde.
7. Vergils hjul er en billedlig fremstilling af de tre »stilarter«; hver af hjulets tre sekterer danner en homogen helhed af begreber og symboler:

Æneiden	Bucolica	Georgica
gravis stilus	humilis stilus	mediocris stilus
miles dominans	pastor otiosus	agricola
Hector, Ajax	Tityrus, Meliboeus	Triptolemus
equus	ovis	bos
gladius	baculus	aratrum
urbs, castrum	pascua	ager
laurus, cedrus	fagus	pomus

8. Når man taler om middelalderens antikke kilder, må man huske på at den intertekstuelle *kapital* som, så at sige, er hævet over enhver konkurrence, det er Aristoteles, ja, i en vis forstand, Aristoteles frem for Platon. Dele af Platon blev formidlet af Augustin og påvirkede i det tolvte årh. Chartres-skolen (den »litterære« skole i modsætning til den logiske, aristoteliske Pariser-skole) samt SaintVictor abbediet; men i det trettende århundrede var *Phaedo* og *Meno* de eneste egentlige oversættelser som fandtes, og selv de var i øvrigt temmelig ukendte. I det femtende og sekstende årh. udkæmpes der, i Platons navn, en hidsig kamp mod Aristoteles (Marsilio Ficino og Giordano Bruno). – Hvad angår Aristoteles selv, så dukker han op to gange i løbet af middelalderen: første gang i det femte og sjette årh. hvor visse dele formidles via Martianus Capella, Porphyrios *Kategorier* og Boethius; anden gang, med styrke, i det tolvte og trettende årh.: i det niende årh. var hele Aristoteles blevet oversat til arabisk; i det tolvte årh. råder man over samlede oversættelser, enten fra græsk eller arabisk: nu kommer det massive gennemslag med *Analytica Posteriora*, *Topikken*, *De Sophisticis Elenchis*, *Fysikken* og *Metafysikken*; Aristoteles blev kristnet (St. Thomas). Aristoteles' tredje gennemslag kommer med *Poetikken*, i det sekstende århundredes Italien og det syttende århundredes Frankrig.
9. Selv Kristi død på Korset blev fortolket ud fra *Disputatio*-scenariet (i dag ville nogen formentlig anse det for en helligbrøde, at man på denne måde reducerede Lidelshistorien til en skoleøvelse, mens andre tværtimod beundrer middelalderens åndsfrighed, dette at intellektets »drama« overhovedet ikke var tabueret): *Circa tertiam vel sextam ascendunt magistri (in theologia) cathedram suam ad disputandum et querunt unam questionem. Cui questionem respondet unus assistentium. Post cuius responsionem magister determinat questionem, et quando vult ei deffere et honorem facere, nihil aliud determinat quam quod dixerat respondens. Sic fecit hodie Christus in cruce, ubi ascendit ad disputandum; et proposuit unam questionem Deo Patri: Eli, Eli, lamma sabachtani, Deus, Deus meus, quid me dereliquisti? Et Pater respondit: Ha, Fili mi, opera manuum tuarum ne despicias: non enim Pater redemit genus humanum sine te. Et ille respondens ait: Ha, Pater, bene determinasti questionem meam. Non determinabo eam post responsionem tuam. Non sicut ego volo, sed sicut tu vis. Fiat voluntas tua.* (I den tredje eller sjette time går lærerne (i teologi) op på katederet for at disputere og stille spørgsmål. En af de tilstedeværende svarer på spørgsmålet. Når han har svaret, afgør læreren sagen, og hvis han vil hædre respondenten, så konkluderer han med det samme som denne har sagt. På samme måde gjorde Kristus det en dag på korset, hvor han havde indfundet sig for at disputere; han stillede Gud Fader et spørgsmål: Eli, Eli, lamma, sabachtani, min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig? Og Faderen svarede: min søn, foragt ikke dine hænders værk, thi Faderen kan ikke forløse menneske-

- heden uden gennem dig. Og Kristus svarede: min Fader, du har svaret godt på mit spørgsmål. Jeg kan ikke konkludere anderledes efter du har svaret, etc.)
10. Charles Perelman og L. Olbrechts-Tyteca: *La Nouvelle Rhétorique – Traité de l'Argumentation*, Paris 1958 (2 vols.).
  11. (Om det sofistiske *ikke* hos mystikerne: »for at være alt må man blive intet«:) »At denne destruktive logik tiltaler de konservative er et paradoks som det ikke er svært at forklare: det skyldes at denne logik er harmløs; eftersom den ophæver *alt*, vedrører den *intet*. Den er virkningsløs og, dybest set, ikke andet end retorik. Et par falske sindsstemninger, et par operationer udført på sproget, det er ikke den slags der kommer til at ændre verdens gang«, J.-P.Sartre: *Saint-Genet*, p. 191.
  12. J. Kristeva: *Semeiotiké*, Paris 1969.
  13. Groupe μ : *Rhétorique générale*, Paris 1970.
  14. »Den traditionelle Retoriks bortgang har efterladt et tomrum i humanvidenskabernes, og stilistikken er allerede nået langt i retning af at fylde dette tomrum. Faktisk ville det ikke være helt forkert at beskrive stilistikken som en 'ny retorik', tilpasset de standarder og krav som moderne forskning stiller på det lingvistiske og det litterære område«, S.Ullmann: *Language and Style*, p. 130.
  15. Cf. især Jacques Durand: »Rhétorique et image publicitaire«, in *Communications* 15, 1970.
  16. Et eksempel på *exemplum* fra Quintillian: »Nogle fløjtespillere som havde forladt Rom blev kaldt tilbage med et Senatsdekret; med langt større ret burde vi kalde de fremstående borgere tilbage som Republikken skylder stor tak, men som tidernes ugunst har tvunget i exil«: fællesleddet i den induktive kæde: klassen af nyttige folk som jages bort og kaldes tilbage.
  17. *Exemplum a contrario*: »Disse billeder, disse statuer som Marcellus gav tilbage til sine fjender, fjernede Verres fra sine forbundsfæller« (Cicero).
  18. Et eksempel på en parabel fra en af Sokrates' taler: højststående embedsmænd bør ikke udvælges ved lodtrækning, lige så lidt som atleter og lodser.
  19. Et udfoldet epicheirema: hele Ciceros *Pro Milone*: 1) det er tilladt at dræbe dem der lokker os i baghold, 2) beviser baseret på naturlov, folkeret, *exempla*, 3) Clodius har lokket Milo i baghold, 4) beviser baseret på de faktiske forhold, 5) altså havde Milo ret til at dræbe Clodius.
  20. Maximen (*gnome, sententia*) er en formel der udtrykker noget alment, men kun det almene der drejer sig om handlinger (som man kan vælge eller undgå); for Aristoteles er grundlaget for *gnome* altid *eikos*, svarende til at han definerer enthymemet ud fra præmissernes *indhold*; men for de klassiske forfattere som definerede enthymemet ud fra dets »forkortning«, er maximen frem for alt en »sammenrækning«: »det hænder også af og til at man presser to påstande sammen i én: den enthymematiske *sententia*« (f.eks.: Du dødelige, nær ikke et udødeligt had).
  21. Eksempel på en vellykket sammenrækning: dette vers fra Ovids *Medea* »som indeholder et meget elegant enthymem«: *Servare potui, perdere an possim rogas?* Jeg kunne redde dig, kan jeg da ikke også miste dig? (Den som kan redde, kan miste; jeg har kunnet redde dig; altså kan jeg miste dig).
  22. De topiske gitre er tåbelige, uden forbindelse med »livet«, »sandheden«, der er god grund til at bandlyse dem i moderne undervisning, etc.: utvivlsomt: alligevel må »emnerne« (for opgaver, afhandlinger) stadigvæk følge denne nydelige bevægelse. Mens jeg skriver dette, hører jeg at et af stil-»emnerne« ved sidste studentereksamen var noget i retning af: *Bør man stadigvæk respektere de ældre?* Til tåbelige emner er topikken uundværlig.

23. *Excusatio propter infirmitatem* er stadigvæk uhyre udbredt i vore dage. Tag f.eks. denne humoristiske *excusatio* af Michel Cournot (*Nouvel observateur*, 4. marts 1965): »Jeg ler ikke i denne uge, jeg har Evangeliet som emne, og hvorfor ikke sige det med det samme: jeg er ikke situationen voksen, etc.«.
24. To eksempler på *adynata*:
Dellile: »Snart skal svalen slutte sig til den sorte ravn; snart skal den troløse due, fjernt fra ægtesengen, frygtløst bære sit hjerte og sin tro til sin elskede, den vilde høg«.
Théophile de Viau: »Bækken flyder baglænds mod sit udspring, en okse stiger op i klokketårnet, blod flyder fra klippen, en hugorm parrer sig med en bjørn. Oppe i et gammelt tårn sønderriver slangen en grib; der brænder ild i isen, solen er blevet sort, jeg ser månen i færd med at falde, træet har forladt sin plads«.
25. *Oversætterens anmærkning*: I et genoptryk af teksten efter Barthes' død (: artikelsamlingen *L'aventure sémiologique*, Paris 1985) skriver udgiverne: »Den eneste tekst vi er i besiddelse af springer her fra punkt 4 til punkt 6. Der er god grund til at antage at punkt 5 skulle have handlet om *synekdoken*: delen som står for helheden« (p.159).

